

RECENSERAD LITTERATUR

Förord

till recensionsavdelningen

Det var många år sedan Svenskt Gudstjänstliv hade en recensionsavdelning. I gengäld har vi nu påbörjat en genomgång av vad som publicerats i "våra" ämnen (liturgik, homiletik, kyrkokonst och kyrkomusik) under åren

1980-85, och fördelat recensionerna på två nummer. Läserkretsen är givetvis välkommen med recensionsexemplar (dock ej noter), boktips och allmänna synpunkter.

Birgit Lindkvist Markström

Kyrkomusik/Hymnologi

Kring psalmboksarbetet

DEN SVENSKA PSALMBOKEN 1695/1697 ÅRS KORALBOK. Förord av M. von Platen, efterskrift av F. Bohlin. Faksimiltryck av Fälths tryckeri, Värnamo 1985. Gidlunds. ISBN 91-7844-034-3.

DEN SVENSKA PSALMBOKEN. Betänkande av 1969 års psalmkommitté. Band 1-4. SOU 1981:49-52. Stockholm 1981. ISBN 91-38-08989-0.

DEN SVENSKA PSALMBOKEN. Slutbetänkande av 1969 års psalmkommitté. Volym 1-4. SOU 1985:16-19. Stockholm 1985. ISBN 91-38-08760-X.

GAMLA PSALMISTERS RÖST. 21 överföringar utförda och kommenterade av Augustin Mannerheim. 84 s. Pro Veritate, Uppsala 1982.

DEN SVENSKA PSALMBOKEN. Svenskt gudstjänstliv, årg. 60/61, Lund 1986, distr. Bokh. Arken. 90 s.

Gunnar Hillerdal, EN NY SÅNG VILL JAG SJUNGA... På väg mot den nya psalmboken. 94 s. Proprius, Stockholm 1983. ISBN 91-7118-456-2.

Rune Pär Olofsson, "... OCH ETT OÄNDLIGT HEM". Om Anders Frostenson och hans väg till den nya psalmen; 219 s. Skeab, Stockholm 1981. ISBN 91-526-0205-2.

Inge Löfström, EN BOK OM BRITT G. Författaren och översättaren Britt G. Hallqvist. 222 s. Skeab, Stockholm 1982. ISBN 91-526-0977-4.

Claes-Bertil Ytterberg, OLOV HARTMAN

OCH DET KOSMISKA DRAMAT. En studie av några centrala motiv i ett teologiskt författarskap. Doktorsavhandling Uppsala. 336 s. Libris, Örebro 1986. ISBN 91-7194-493-1. Per Olof Nisser, PSALMENS VÄG TILL OSS. En kortfattad översikt över psalmbokens historia. 28 s. (Kommentarhäfte till "Psalmens väg till oss" - en utställning om tre planscher, best-nr 9-9905.) Verbum, Stockholm 1985. ISBN 91-526-1358-5.

Olle Nivenius, EN PSALMBOK BLIR TILL. Sex år med psalmkommittén. 133 s. Petra, Karlskrona 1986. ISBN 91-7852-082-7.

Per Olof Nisser (under medverkan av H. Göransson och J. H. Åberg), VÅR NYA PSALMBOK. 213 s. Verbum, Stockholm 1987.

I den här artikeln skall jag söka ge en samlad översikt över 80-talets litteratur kring psalmboksarbetet. Jag vill uttryckligen framhålla att avsikten inte är att diskutera själva förslagen till psalmtexter och psalmmelodier - däråt ägnades hela föregående volym av Svenskt gudstjänstliv (årgång 60/61, Lund 1986). Inte heller kommer jag att diskutera den slutligt antagna psalmboken eller de olika förlagsutgåvorna av den. Ett redigeringsarbete pågår fortfarande för att åstadkomma förbättringar i samband med omtryck, och koralboksarbetet är inte ännu avslutat. Det torde alltså bli anledning att återkomma med sammanfattande bedömningar i dessa frågor i någon kommande volym.

Ytterst påpassligt till remissomgången av psalmkommitténs slutförslag utgav Gidlunds förlag 1985 en faksimilutgåva av 1697 års koralpsalmbok. Det är oerhört värdefullt att denna psalmboksklassiker blivit tillgänglig i en modern utgåva. Inte minst med tanke på att psalmkommittén programmatiskt velat gå bakom Wallins bearbetningar av äldre psalm närmare originalen är det till stor glädje för den som vill studera hur kommittén löst denna uppgift att ha de gamla texterna samlade. Likaså melodierna: som Folke Bohlin framhäver i sin kortfattade men adekvata efterskrift var 1697 års koralpsalmbok Sveriges första egentliga nottryck.

I sitt än mer kortfattade förord erinrar Magnus von Platen om den hätska striden kring den karolinska psalmboken: Jesper Svedbergs ursprungliga förslag från 1694 blev beskyllt för bristande renlärighet, och i den slutliga psalmboken 1695 hade 82 huvudsakligen nyskrivna texter utrensats. Eftervärlden har i allmänhet beklagat att det ursprungliga förslaget inte antogs. Med en mer ambitiöst upplagd kommentardel till nytgåvan hade det varit en god idé att låta nutida läsare ta del även av de uteslutna texterna liksom av viktigare ingrepp i övriga beståndet.

Arbetet i 1969 års psalmkommitté har under 80-talet resulterat i två betänkanden: 1981 års interimsbetänkande och 1985 års slutförslag. Det förstnämnda innehöll fyra volymer (SOU 1981: 49–52). Dittills hade kommittén främst arbetat med ny psalm, och tidigare framlagda förslag försågs nu med en omfattande komplettering (vol. 3). Efter kyrkomötesbehandlingen utgavs det nya materialet, något översatt, som Psalmer och visor 82, kompletterande den tidigare samlingen Psalmer och visor 76. Mer kontroversiell blev vol. 2: den innehöll revisionsförslag till texter ur 1937 års psalmbok och förslag om utgallring ur det äldre psalmbeståndet. Som bekant blev denna del av förslaget föremål för mycket hård kritik, och kyrkomötet utarbetade direk-

tiv för det fortsatta revisionsarbetet.

Initiativet Sampsalm, som syftade fram mot en ekumenisk psalmbok, hade växt fram vid sidan av psalmkommitténs arbete och var 1981 ännu ej klart samordnat med detta. Vol. 4 i 1981 års SOU-bunt var sammanställt av Sampsalm och visade vilka texter/melodier ur främst den frikyrkliga traditionen som vore aktuella för en ekumenisk psalmbok. Psalmkommittén berör saken ganska kortfattat i kommentardelen (vol. 1). Man förordar där en enhetlig psalmbok med inslag från andra samfunds traditioner. I psalmhistoriskt perspektiv är det nog denna kommentardel som har störst intresse: det ger en dokumentation över hur psalmkommittén på det stadiet såg på sitt arbete, och söker ange principerna för det.

Kommitténs slutförslag avlämnades fem år senare i fyra volymer med beteckningen SOU 1985:16–19. I vol. 1 framlades för första gången ett förslag till samlad psalmbok, enligt kyrkomötets direktiv uppdelad i en ekumenisk del och en samfundsdel. Vol. 4 innehåller ackompanjemang till melodierna, den utgör koralboksförslag. Remissen på kommitténs slutförslag engagerade ett sällsynt stort antal människor. Arbetet inom Uppsalas teologiska fakultet och inom Riksförbundet Svensk Kyrkomusik (RISK) med denna remiss finns dokumenterat i föregående volym av Svenskt gudstjänstliv (årgång 60/61, Lund 1986).

Självklart har intresset för slutförslaget ebbat ut i och med att 1986 års kyrkomöte antog en ny psalmbok, väsentligen baserad på betänkandet men med vissa inte obetydliga förändringar (i allmänhet till det bättre). Återigen är det kanske kommentardelarna som i psalmhistoriskt perspektiv har ett förblivande intresse. Särskilt då vol. 2, betitlad "Historik, principer, motiveringar", väsentligt fylligare utarbetad än kommentardelen från 1981. Delvis också vol. 3, som ger "Text- och musikkommentarer" till enskilda num-

mer i förslaget.

När det gäller alternativa versioner av psalmer som intogs i den officiellt antagna psalmboken, delvis också förslag därutöver, kan återigen hänvisas till Svenskt gudstjänstliv årg. 60/61, och dessutom till Augustin Mannerheims "Gamla psalmisters röst. 21 överföringar utförda och kommenterade", Uppsala 1982. (Även denna samling diskuteras närmare i årsbokens förra volym.)

Vidare har utkommit en rad publikationer som syftar till att introducera psalmarbetet för en bredare allmänhet, i första hand kyrkofolket. Gunnar Hillerdals "En ny sång vill jag sjunga..." (Sthlm 1983) är behandligt planerad i åtta kapitel som underlag för åtta sammankomster i en studiecirkel. Ett första kapitel ger en kort återblick på tidigare svenska psalmböcker, fem kapitel lyfter fram de nya psalmdiktarna (Frostenson, Hartman, Hallqvist, Setterlind, Lindgren, Anér, Nohrberg), två avslutande kapitel är tematiskt upplagda. Hillerdal ägnar sig inte åt några djupdykningar, men boken är utmärkt just som introduktion och underlag för gruppstudium. Urvalet av psalmdiktare är representativt vad gäller ny psalm, och ämnena för temastudiet väl valda för att framhäva det nya i ny psalm: "gamal och ny gudsbild" resp. "Gud i vår nya vardag".

För den som vill fördjupa kunskapen om de tre mest framträdande moderna psalmdiktarna finns tre utmärkta monografier att anbefalla. Rune Pär Olofssons "... och ett oändligt hem" handlar "Om Anders Frostenson och hans väg till den nya psalmen" (Sthlm 1981). Boken är i hög grad ett beställningsarbete och har närmast karaktären biografi, till vissa delar självbiografi, eftersom ett överflödande material har tillhandahållits av Frostenson själv. Man får fina inblickar i personen och diktaren Frostensons karaktär, liv och verk, och dessutom en mängd livfullt "skvaller" från de invecklade turerna i psalmkommitténs arbete, med Frostenson i skilda roller.

Boken är mycket sympatiskt skriven, och även om den huvudsakligen ser tingen ur Frostensons perspektiv (ett perspektiv som är av klart intresse när det gäller en så dominerande gestalt i psalmarbetet) saknas inte kritisk distans: ibland finns ett försiktigt instämmande i kritik mot frostensonska psalmförslag, t. ex. för bruk av kolliderande bildspråk eller för halsstarrigt fasthållande vid mindre goda assonanser.

En pendang till Olofssons Frostenson-bok utgör Inge Löfströms porträtt av "Britt G." med efternamnet Hallqvist (Sthlm 1982). Löfström har nog i högre grad än Olofsson skrivit en ren vänbok, en finstämd och charmig sådan. Människan Britt Gerda träder levande fram, och mångsidigheten i hennes författarskap framhävs. Hennes geniala lek med ord, hennes sällsynta begåvning att skriva vers. Allt hon skrivit för barn, inklusive bön och psalm, men också och inte minst seriös lyrik och prosa för alla åldrar. Geniala översättningar i många olika genrer. Och till sist hennes insats som psalmdiktare, översättare och nytolkare av psalm. Löfström är genomgående ytterst erkännansam men inte kritiklös. Ett litet kapitel handlar om Britts teologi. "Inte har jag någon teologi", säger Britt själv avvärjande. Löfström visar att hon visst har en teologi, och hur den ser ut.

I detta sammanhang vill jag också nämna Claes-Bertil Ytterbergs doktorsavhandling "Olov Hartman och det kosmiska dramat. En studie av några centrala motiv i ett teologiskt författarskap" (Örebro 1986). Boken har visserligen en helt annan karaktär än de båda senast nämnda. Den är inte en biografi, och den är inte speciellt inriktad på psalmdiktningen. Den ger en systematisk översikt och tolkning av hela Hartmans författarskap, och metoden är teologi- och litteraturanalytisk. Men faktiskt ägnas Hartmans psalmdiktning stor uppmärksamhet, och det är mycket givande att se psalmdiktningen inplacerad i det vidare sammanhanget av Hartmans brottnings med

teologiska kärnproblem. (Det här korta omnämmandet är ingalunda rättvisande som recension av Ytterbergs intressanta avhandling, och jag tänker återkomma till den i annat sammanhang i nästa volym av årsboken.)

Flera av psalmkommitténs medlemmar har utarbetat pedagogiskt material för att introducera den nya psalmboken. Per Olof Nissers "Psalmens väg till oss" är en (synnerligen) "kortfattad översikt över psalmbokens historia" (Sthlm 1985). Den är egentligen skriven som kommentarhäfte till en utställning om tre planscher, med samma titel (utställningsmaterialet har jag inte sett). I efterhand framstår denna skrift snarast som en förstudie till Nissers senaste bok (se nedan).

När remissdiskussionerna kring psalmkommitténs slutbetänkande pågick som hast, satte sig kommitténs ordförande sedan 1980 ner och skrev en liten bok kring kommitténs arbete: "En psalmbok blir till. Sex år med psalmkommittén." Nivenius kom att under debatten kring förslaget låsa sig ganska hårt i en försvarsattityd, men i boken nöjer han sig med en ganska kort debattkommentar i ett kapitel om "Kritiken mot psalmboksförslaget - reflexer och reflexioner". Boken i övrigt har kapitel om "uppdraget", "arbetskamraterna", "sammanträden och sammanträdesrutiner", "sampsalm" etc. Några ganska korta kapitel talar om tillkomsten av ny psalm, revisionen av äldre psalm, och sambandet text-musik. Boken innehåller förstås en hel del information, men jag tycker faktiskt den är tämligen torr, och mindre givande än man kunde väntat. Interiörerna från kommittéarbetet i Olofssons Frostenson-bok är mycket mer levande och charmiga.

Till sist har vi att notera Per Olof Nissers studiebok "Vår nya psalmbok", Sthlm 1987. Nisser har själv författat åtta av elva kapitel, bl. a. "En liten psalmbokshistoria", historiker över kommittéarbetet, "En jämförelse med 1937 års psalmbok", "Att bearbeta psalmtexter", "En ekumenisk psalmbok", "Jag vet på

vem jag tror. Teologi i psalmboken". Vad gäller musiken har Nisser överlätit åt Jan Håkan Åberg att behandla "Koralen under 1500 år" och åt Harald Göransson att behandla "Att bearbeta melodier", "Psaltarpsalmer och cantica. Liturgiska sånger". Nissers bok har fördelen att till skillnad från samtliga ovan nämnda publikationer vara skriven efter det att psalmboken fått sin definitiva gestalt. Nisser har ju också stoffet på sina fem fingrar, eller kanske snarare på sina femtio datafiler, och vet exakt vad som skett med varje enskild psalm under de många och invecklade turerna fram t. o. m. kyrkomötet 1986. Hans kapitel är späckade med fakta, och just detta gör att stoffet nog blir litet torrt och svårsmält att använda i studiecirkel, såvida deltagarna inte har en bred och ingående förhandskännedom om psalmer. De avslutande, mer tematiskt disponerade kapitlen är från denna synpunkt de bästa. Som pedagogisk introduktion till psalmboken är nog fortfarande flera av de tidigare publikationerna mer lämpade, såsom Hillerdal och Olofsson. Men visst är denna bok en mycket värdefull faktasamling kring psalmboksarbetet. Karl-Göran Linzander gör sitt bästa för att i en i boken ingående studieplan göra den pedagogiskt användbar.

Ragnar Holte

MUSIKALISKA KVALITETSKRITERIER.

Rapport från musikutbildningskommitténs seminarium 1981, Stockholm 1983 (Kungl. Musikaliska Akademien skriftserie nr 40)

Denna rapport innehåller de tre inledande anförandena. Under den till synes intetsägande rubriken "Kvalitet - något att tänka på" framför musikhögskolans dåvarande rektor Ingemar Gabrielsson axiomet att några absoluta objektiva kriterier på kvalitet inte finns. Och likväl kan musiklivet och musikutbildningen - och knappast någon annan kulturverksam-

het heller – existera utan kvalitetsbedömningar. Inom de humanistiska kulturområdena kan kvalitet inte vägas eller mätas, bara bedömas. Enligt IG kan konstnärlig kvalitet hotas av eller förväxlas med pluralism eller kvantitetstänkande, av publikframgångar och av nyttotänkande, det senare fr. a. gångbart i musikundervisningen och musikutbildningen. Även om IG i sitt anförande knappast torde ha haft kyrkomusiken i tankarna, är de synpunkter som framförs något som borde angå kyrkan och dess musikutövning. Alltså: "Kvalitet – något för kyrkan att tänka på."

Kompositionsprofessorn Gunnar Bucht tar upp kvalitetsfrågan inom tonsättarutbildningen. Också här behandlas allmänna principer för konstnärlig utbildning. Kan eller får avnämargrupper styra det konstnärliga skapandet? GB ställer konstens autonomi mot dess sociala funktioner och drar för egen del slutsatsen: Inom tonsättarutbildningen måste man prioritera den konstnärliga personlighetsutvecklingen "helt enkelt därför att utan en skolad konstnärlig sensibilitet kan man som konstnär svårigen utträta något socialt meningsfullt". Också denna sats är enligt min mening något för kyrkan att tänka på. Musik är en konst, även om den utövas i anspråklösa former och skall tjäna ett budskap – och vilken musik vill inte det! När sådan musik utövas offentligt, vilket sker i kyrkan – ibland t. o. m. massmedialt – måste det få finnas en undre konstnärlig gräns i utövandet.

Den tredje diskussionsinledningen av Nils L. Wallin har rubriken "Kvalitetskriterier och prioriteringar. Internationella perspektiv". Jag nöjer mig med att här bara ta med några längre citat, därför att resonemangen enligt min åsikt är tillämpbara på en del kyrkliga opinionsbildares attityder till kyrkans rika musikaliska arv och till ambitionerna att förvalta detta.

Konstartarternas roll i samhällsutvecklingen är av stor betydelse, konstaterar Wallin. UNESCO har deklarerat att kulturell

identitet, även minoriteternas, hör till de mänskliga rättigheterna. Det är viktigt att acceptera och värna om kulturell olikhet.

Vad kan vi göra, när "musiken degraderas till officiell dekoration (GZ: Nobelfesten?), renodlad 'entertainment' och en 'tranquilizer', som döljer vår rädsla för tystnaden eller vår förnuftiga ovilja att köpa in onödan det vi inte behöver? Delvis beror denna utveckling på den teknologiskt betingade lättillgängligheten av musik och all slags musik huller om buller..." Musiken blir genom teknologins landvinningar berövad sina ursprungliga sociala funktioner, när den lever i symbios med andra konstarter och livsytringar såsom litteratur, dans, kult osv. En snedutvecklad kontakt med utomeuropeisk musik har gjort, att "västerlandet diskriminerar sin egen kultur på precis samma sätt som man tidigare gjort med främmande kulturer... I stället för att bekämpa de negativa yttringarna av den västerländska teknologin och teknokratin t. ex. inom massmedia och bevara och förstärka den egna kulturtraditionen...rycker vi itu våra egna kulturella parametrar – Beethovens Eroica spelad i en tesalong på Strandvägen – och föser bort det bästa vi har i en skamvrå för 'fin-kultur'...vi manifesterar en självdestruktion i stället för att utveckla vår egen tradition med impulser från den värld som öppnats". Vi behöver inte alls skämmas för den europeiska musiktraditionen utan stolta hävda dess unika karaktär. "Det är inte fråga om bättre eller sämre utan om olikheter – det är en biologisk nödvändighet, att saker får vara olika... Hur kan vi respektera och förstå annan konst, om vi inte respekterar och förstår vår egen?"

Guðrun Zethelius

Birgitta och Sven-Erik Brodd: MARIAMUSIK – en undersökning av det kyrkomusikaliska utbudet i Svenska kyrkan Jungfru Marie Bådelsdag 1983 – särskilt Mariamusiken.

Forskningsrapport nr 178-179, 1984: 1-2. Religionssociologiska Institutet. 165 sid. Stockholm 1984. ISSN 0347-8653

Den här undersökningen torde vara tämligen unik genom att den behandlar ett musikaliskt ämnesområde ur alla tänkbara infallsvinklar utom de specifikt musikaliska – endast ett fåtal sidor berör summariskt musikformer och musikstilar. Mycket värdefull är en troligen för första gången uppgjord förteckning över de 240 Mariasånger som använts, en välkommen katalog för kyrkomusiker. De teologiska synpunkterna, såväl historiska som dogmatiska och ekumeniska, är alltså helt dominerande och ger tyngd åt framställningen. Just därför kan rapporten varmt rekommenderas inte minst till kyrkomusiker, eftersom de teologiska aspekterna ofta saknas både i musikutövningen och i de kyrkomusikaliska diskussionerna.

Utrymmet medger bara några korta glimtar ur rapporten och några marginalanteckningar från en spännande läsning. Första kapitlet om Mariafromheten i Svenska kyrkan i dag ger en bakgrund. Förf. menar, kanske med all rätt, att jungfru Maria – efter att en längre tid ha varit undanskymd – ”åter håller på att vinna insteg i svenskt fromhetsliv”. Här görs en jämförelse med en annan ”bortträngning” av en del av fromhetslivet, nämligen helgonen. Ett uttryck för deras återkomst skulle vara gravskicket på Alla Helgons dag. Slutsatsen är litet förvånande. Det torde knappast vara helgonen, som vunnit insteg i svenska folkets hjärtan. Snarare är det väl en bortträngd religiositet, som fått ett iögonenfallande uttryck i ljuständningen vid gravarna.

I kapitlet Maria i litteraturen påpekar förf. att de lutherska teologerna inte ägnat något intresse åt mariologin utan s. a. s. överlätit denna åt litteraturhistorikerna. I stället för att lättvindigt gå förbi vad som med en kliché brukar kallas ”katolska rester” vill förf. ställa frågan ”varför den lutherska traditionen så småningom kom att bryta med det som refor-

matorerna behöll”. Detta gäller ju faktiskt även andra områden än mariologin. En värdefull kronologisk förteckning över (38) skrifter med huvudsakligen mariamotiv publicerade i Sverige under 1900-talet presenteras också.

Helt riktigt påpekar förf. att kyrkosångsrörelsen har förtjänsten av Maria Rediviva i svensk kyrkomusik, men tyvärr har rörelsens största och mest livaktiga organisation förbigåtts, nämligen Sveriges Kyrkosångsförbund/Riksförbundet Svensk kyrkomusik, i vilket de båda särskilt nämnda organisationerna Kyrkosångens Vänner och Laurentius Petri Sällskapet uppgick 1972 vid RISKS bildande.

Undersökningen bygger på en enkät till Svenska kyrkans heltidsanställda kyrkomusiker angående bruket av såväl psalmer som körmusik i både högmässa och musikgudstjänst/motsvarande. 416 enkätsvar är det material som bearbetats.

Undersökningen har tacknämligt nog omfattat också de psalmer som sjöngs. Intressant är redovisningen av beslutsmönstren. Betr. psalmer i högmässan har som väntat prästerna det största inflytandet, men ”överraskande är dock kyrkomusikernas inflytande också här”. Samråd har förekommit till 50 %. I fråga om körmusiken har valet gjorts av kyrkomusikern ensam i de flesta fall, endast till 16 % i samråd med prästen.

Beslutsmönstret vid musikgudstjänsterna visar större samrådsfrekvens ang. psalmer. Om körmusiken har kyrkomusikern beslutat ensam.

Stort utrymme ägnas åt mariamotiven i psalmer och körmusik: bebådelsemotivet, julmotivet, passionsmotivet och ”övriga” motiv såsom kyndelmässan och nattvarden (ex. Ave verum corpus). Förf. är inte överraskade av att bebådelsemotivet ”lyser med sin frånvaro inte bara i de mest frekventa psalmerna utan i hela det undersökta psalmmaterialet”.

Den ovan nämnda tabellen över Mariasånger visar fördelningen på de olika stiftens men

också att spridningen av motiv och användning är mycket stor. Detta, menar förf., är en ny företeelse i Svenska kyrkan.

En femtedel av rapporten ger lärarika inblickar i diskussionerna kring Maria i den nya svenska psalmboken och författarnas teologiska reflexioner med anledning därav och behandlar i slutkapitlet Maria i den luthersk-katolska dialogen.

Maria är onekligen brännbart stoff, vilket framkommit inte minst i kyrkomötesdebatterna. Förf. påminner om att exempelvis läran om Marias förblivande jungfrulighet förekommer i de lutherska bekännelseskrifterna och "syns ha varit en av konstanterna i Luthers föränderliga mariologi". Men kanske måste man enligt min mening ställa vissa frågor: kan man som "rättrogen lutheran" tilltala Maria? Vad menas med "prisa salig"? Var Maria syndfri? – Märkligt nog möter i rapporten flera gånger skrivningen (Jungfru Marias obefläckade) "avelse". Det heter väl "avelse"! Förf. betecknar den lutherska inställningen till mariologin som en reduktiv och negerande tradition och den romersk-katolska som additiv, där folkfromheten s. a. s. drivit på teologerna med påven som promulgator.

De här båda slutkapitlen borde för en kyrkomusiker utgöra en nyttig introduktion till teologisk diskussion över huvud taget, men med största sannolikhet också för prästerskapet.

Undersökningen har givit vid handen, att "körerna får sjunga det som församlingen inte får", emedan psalmvalet är begränsat till den svenska psalmboken och därför strängt sovrat. Enligt min mening är det positivt att körerna i inte ringa utsträckning banat väg för nya psalmer och melodier, men samtidigt har kyrkomusikerna genom exempelvis den rika motivfloran i Mariamusiken tagit på sig ett (alltför?) stort teologiskt ansvar. Omvänt gäller på församlingssångens område, att präster i psalmvalet kan ta på sig ett för stort musikaliskt ansvar. Det finns en risk för förflock-

ning att röra sig i trons utmarker och att sjunga något som inte har betydelse för en. Det gäller både körhymner och psalmer. Samråd – i ödmjukhet – är nödvändigt.

Förf. diskuterar också en enl. anmälares angelägen fråga, nämligen vad som konstituerar en musikgudstjänst till skillnad från en konsert. Det är nog inte så enkelt, som förf. tycks hävda, att förekomsten av en präst och/eller ett par psalmer på slutet av en konsert förvandlar denna till musikgudstjänst eller ens att en mariamusik som är acceptabel i högmässan kan legitimera konserten som musikgudstjänst. Förf. är själva inne på vikten av någon sorts liturgisk utgestaltning av musikgudstjänsten och närmar sig därmed problemets kärna. En konsert avslöjas, enligt min mening, tydligt i de medverkandes placering, uppträdande och attityder, i förekomst av inträdesavgift, blommor, applåder etc. Det hela rör sig i grund och botten om vem som står i centrum: den som besjunges eller de som sjunger. Här har förf. endast ytligt berört ett problemkomplex, som är värt större uppmärksamhet.

Rapporten borde bli en studiebok för varje kyrkomusiker och präst, kanske inte enbart för Mariamusikens skull utan framför allt för att den aktualiserar frågor av betydelse för församlinglivet, inte minst vad gäller samarbetet mellan präst och kyrkomusiker.

Guðrun Zethelius

Erik Lundqvist: GEISTLICHE MUSIK IN SCHWEDEN, STIM Stockholm 1980 102 sid. Översättn. Eberhard Eysler.

Om denna lilla bok har sagts att dess enda fel är att den inte finns på svenska. Enligt förordet är dess avsikt att ge kort och lättillgänglig information om i huvudsak nutida komponister av haltfull svensk kyrkomusik, samt en förteckning över inspelningsar. Men först kom-

mer en kort men grundlig genomgång av svensk [kyrko-]musikhistoria, med kapitel om medeltiden, reformationen, Roman-Johnsen-Kraus etc. fram till Otto Olsson och dennes Credosymfoni. Kapitlet "Kyrkomusikens vidare utveckling" behandlar 1900-talet och innehåller bl. a. ett äreminne över Henry Weman och över svenskt orgelbyggeri. Här finns också den enda historik jag har sett över tidskriften Svenskt Gudstjänstliv! Körmusikens förnyelse tas upp, Göteborg blir mot vanligheten ihågkommet, och Torsten Nilsson behandlas utförligt. Såväl hans musik som kyrkooperan har väl sedan boken skrevs fått mindre uppmärksamhet än vad utrymmet i boken anger.

Den avslutande lägesanalysen av svensk kyrkomusik år 1979 står sig gott än i dag, och många beskrivna tendenser har förstärkts ytterligare: minskat liturgiskt medvetande; mindre intresse för beställning och utgivning av "svår" nutida musik, till förmån för "nostalgisk" gammal och nyskriven romantik, gärna av anglosachsisk typ. Men har inte romantikens återkomst ökat intresset för och glädjen av kyrkomusik, både för utövare och åhörare, något som bör komma även "smalare" verk till godo?

I sitt nuvarande skick är detta en utmärkt och ännu aktuell presentbok till utlandskonakter. Senast 1990 borde det vara dags för en ny upplaga, omfattande även de senaste 10 årens händelser, helst tillgänglig även på engelska – och svenska.

Birgit Lindkvist Markström

KYRKOMUSIK I OCH OMKRING GÖTEBORG

Henrik Jansson: 1) OM KYRKOMUSIKEN I GÖTEBORG – artikel i Göteborgaren och kyrkan, Gbgs kyrkl. samfällighet till 100-årsjubiléet 1983 2) MUSIKLIVET I VÄSTSVEN-

SKA KYRKOR – artikel i Musikaliska Akademiens årskrift 1983.

Alltsedan den tid då Sveriges enda professionella orkester, kör och högre musikaliska utbildningsanstalt låg i Stockholm, och fram till de senaste årens rekordartade kyrkomusikaliska blomstring, har svensk kyrkomusik bedömts från Stockholms perspektiv. F. domkyrkoorganisten i Göteborg har en annan ut-siktspunkt i dessa två artiklar, vilkas innehåll delvis täcker varandra.

Tonsättare, körledare och organister passerar förbi, insatta i sitt sammanhang, med Domkyrkan som tyngdpunkt. (Systemet med försångare är dock inte specifikt för Göteborg, utan har funnits åtminstone i Norrköping.) Bl. a. ges tragikomiska glimtar från Elfrida Andrées ständiga kamp för att få hålla kyrkokonserter, med synnerligen "kyrkligt värdig" musik på programmet, sådant "tivoli i kyrkan" som Bachs Johannes passion och Händels Messias framförs dock, i andra kyrkor, regelmässigt sedan slutet av 40-talet, trots "ett problematiskt körklimat" och knappa ekonomiska resurser.

Stiftets historiskt betingade geografiska tredelning avspeglas i kyrkosångsrörelsens organisation och delarnas skilda musikaliska profiler, från det karga Bohuslän till Sjuhäradsbygdens självfallna samarbete över stiftsgränsen.

Henrik Jansson lär förbereda ett större arbete kring Gustavi Domkyrkas musikhistoria – vi ser fram mot det!

Birgit Lindkvist Markström

Henrik Jansson: ORGELVERKEN I GÖTEBORGS DOMKYRKA. (Rundqvists boktryckeri) (Göteborgs kyrkofullmäktige 1984), 70 s.

Vår svenska litteratur i fråga om orgelmonografier är rel. liten. Som ett intressant tillskott får man se Henrik Janssons – tidigare

domkyrkoorganist i Göteborg – skrift "Orgelverken i Gustavi Domkyrka". Den är ett fynd för alla orgelvänner. I en bred historisk exposé gör han reda för inte bara orglarnas typ och stil i fråga om disposition m. m. utan också för mycket som hänt omkring deras planering och färdigställande. Boken ger en bild av svensk 1800-talsorgel som i dagens perspektiv blir mycket intressant. Detta är ju en epok som inte mött så stor uppmärksamhet – hittills.

Orgelhistorien i Gustavi Domkyrka börjar med ett litet positiv från 1648. Detta följdes redan 1661 av ett annat mindre verk av en orgelbyggare Klas Horn. Vår store "klassiker" Hans Heinrich Cahman bygde 1734 ett verk med 37 stämmor som också omnämnes i Abraham Hülphers kända "Orgelverksbeskrivning" av 1773. Cahmans orgel gjorde tjänst till 1802, då kyrkan brann och därmed också orgeln, varefter ny kyrka byggdes med ny orgel, planerad och påbörjad av Olof Schwan 1805 och fullbordad efter dennes död 1812 av Johan Eberhard 1816. Vidare beskrivs P. Z. Strands renovering 1824 och Gustaf Anderssons 1839–40, Marcussenorgeln av 1849, Eskil Lundéns orgel, byggd 1904 och slutligen den nuvarande, byggd 1962 av Stig Magnusson. Som synes har alla de stora 1800-talsbyggmästarna varit engagerade i denna orgel.

Denna exposé är samtidigt en intressant översikt av orgelbyggnadskonstens utveckling under 1800-talet, en historia som av diverse skäl kommit något i skymundan för det stora intresset för ännu äldre orgelkonst som hittills varit så dominerande. Detta 1800-tal har ju ansetts vara endast en nedgångsperiod inom orgelkonsten, vilket i viss mån bara är en halv sanning. Bl. a. kan man i denna bok läsa en mycket ingående redogörelse för den då nya pneumatikens i förhållande till det gamla, mekaniska systemet. Orglarnas dispositioner visar också en del av utvecklingen. Den klassiska traditionen med likaberättigade verk har i

fråga om Göteborgsorgeln haft ett starkt grepp om orglarnas dispositioner. Olof Schwans kontrakt visar en fördelning av stämmorna som överraskar. I den 40-stämmiga orgeln har pedalverket mest stämmor, inte mindre än 15 stycken, en dominans som orglarna i domkyrkan fått behålla genom åren. Så hade Marcussens orgel av år 1849 fördelningen 14 stämmor i manual I, 12 i manual II och 18 stämmor i pedalen, varav två 32-fotstämmor!

Förutom denna rent orgelmässiga redogörelse innehåller boken en mängd uppgifter i form av protokollcitrat och annat som är en intressant och även nöjsam läsning. Det som händer omkring en orgels tillblivelse är ibland väl så intressant som själva orgeln. I detta sammanhang kommer också uppgifter om organisterna och deras tjänstgöring som ger en bild av dåtida arbetsförhållanden. Ett kyrkorådsprotokoll från 1860 presenterar "en ungefärlig beräkning av tiden för de Guds-tjenster i Domkyrkan vid vilken orgeln ackompanjerar kyrkosången" och uppger för högmässan 3 timmar, för ottesång 1 ½ timma och för aftonsång 2 timmar! Häri torde knappast förberedelserna för spelet ha inräknats.

Eskil Lundéns orgel hör intimt samman med Elfrida Andrée, den legendariska domkyrkoorganisten som tjänstgjorde i domkyrkan från 1867 till 1929, en tidsrymd av 62 år, vilket väl är rekord för en organisttjänstgöring. Protokollen visar hennes förebildliga omsorg om sitt instrument.

Vad som ger boken ett speciellt värde är den citerade, omfångsrika avsyningsberättelsen i samband med Lundénorgeln, författad av den kände director musicis i Lund, N. P. Norlind. Den omfattar 15 finstilda sidor med såväl historiskt som orgelmässigt detaljerade redogörelser för allt inom orgeln, funktion, disposition, intonation, stämning m. m.

För alla som har med orgel att skaffa, organister, orgelbyggare och "orgelfans" är boken en guldgruva. Henrik Jansson har lagt ned ett

imponerande arbete som han har all heder av.

Boken är utgiven av Göteborgs kyrkliga samfällighet och kan anskaffas därifrån.

Gotthard Arnér

TRE STUDIEBÖCKER OM KYRKOMUSIK

Stig Magnus Thorsén, *DU ÄR MUSIKEN*. Verbum 1984.

Rolf Larsson/Lars Åke Lundberg, *HJÄRTATS NYCKEL*. . . SKS samt Verbum 1984. *MUSIKEN I LITURGIN*. Katolska bokförlaget 1980. (Med inledning och förslag till tillämpning av Anders Ekenberg)

Att de tre böckerna är mycket olika syns redan på omslagen och dessa säger i sin tur också åtskilligt om böckernas karaktär. *Musiken i liturgin* har ett helvitt omslag utan bild. Sobert och sakligt. *Larsson-Lundbergs bok* har rött omslag med en kör inne i ett blomstersmyckat hjärta. "Hjärtats nyckel. . ." Ett omslag som måste tilltala dem som boken riktar sig till: folkkyrkans körsångare. *Thorséns bok*: ett ungt ansikte anas på en vattenspegel. "Du är musiken" – en lätt mystisk titel. Det hela ger ett flummigt men samtidigt intresseväckande intryck.

Att kalla Thorséns bok för flummig är nog inte alldeles rättvist. Han har sysslat med musik och sociologi och har ett arbete om musiken i Götene Filadelfiaförsamling bakom sig (Musikvetenskapliga institutionen i Göteborg 1980). Att han kan mycket om musik och samhälle råder inget tvivel om. Han vill få oss att tumla om i samhällets totala utbud av musik. Studieplanen vill konfrontera oss med gospel, modern pop, country, rock, kristen pop, visa, klassisk musik etc. – ja, t. o. m. ett krogbesök vill Thorsén få oss att göra för att studera rituell beteenden. . . Han gör många intressanta iakttagelser om hur musiken används i samhället och hur den s. a. s. hamnar inne i

oss. För att verkligen tillgodogöra sig hans bok skulle man naturligtvis lyssna till all den musik som studieplanen föreslår och diskutera alla frågorna i grupp – först då kan man säga vad studiet av "Du är musiken" egentligen är värt. Men efter att bara ha läst boken frågar jag mig vad det är Thorsén är ute efter egentligen. Till debatten om kyrkomusiken har han inte mycket att ge. Det påstås mycket litet i boken men frågas desto mer. Det är väl egentligen inte å underligt ty det verkar som Thorséns tes är mycket subjektivistisk. Bokens slutrader visar det. ". . . musiken påverkar vårt sätt att tänka. . . vi kan själva utnyttja dess kraft i vardag och högtid. För att komma vidare och förstå de mänskliga mönstren måste vi återvända till oss själva för att se vår egen roll – för att reda ut hur vi själva påverkar och påverkas. Musikens möjligheter och begränsningar är en del av våra egna liv – du är musiken!"

Den verkliga behållningen av boken för min egen del blev ett Luhercitat: ". . . en predikan, hon må vara så god som helst, kan man förstöra med tadel, men ett 5 000-stämmigt Guds lov är oemotståndligt." (s. 84)

"Hjärtats nyckel. . ." för oss från folkhemets kaotiska musikutbud in i folkkyrkans famn. De båda prästerna Rolf Larsson och Lars Åke Lundberg har skrivit en handbok och samtalsbok för körsångare, kyrkomusiker, präster och andra gudstjänstdeltagare. Förf. har en särskild nådegåva att tala till "vanligt folk" om gudstjänsten och den bok de åstadkommit borde ha stora möjligheter att gå hem bland våra körsångare, som väl är den främsta målgruppen. Sambandet gudstjänst- vardag betonas starkt och det är bra. Inte lika övertygande är framställningen när det gäller de eskatologiska perspektiven och det sakramentala. Lundbergs kapitel om Dop och Nattvard är teologiskt sett alltför horisontellt. Det är ju inte bara stöd, hjälp och hopp om en bättre värld som Herren vill ge genom Kyrkans huvudsakrament utan delaktig-

het i det liv som inte kan dö, Kristi uppståndelselev.

Men eljest rymmer boken mycken god undervisning och presentationen om körens och kyrkomusikens uppgifter är bra och entydig. Den som vill fördjupa våra koristers syn på deras funktion i gudstjänsten har fått ett viktigt tillskott genom "Hjärtats nyckel. . ."

Den som vill tänka ännu djupare kring kyrkomusik bör inte försumma att ta del av Ritkongregationens instruktion *Musicam sacram* samt utdrag ur Allmän presentation av det romerska missalet. Min sparsmakade vän Ingmar Milveden gav den ampla lovord i sin recension i *Signum* 5/80 och jag vill hänvisa dit för den som vill få en fylligare bedömning. Anders Ekenbergs inledning och förslag till tillämpning gör inte boken sämre.

Värdet av att läsa ett dokument från den romerska kyrkan ligger givetvis i att vi tvingas till eftertanke kring vår egen kyrkomusiktradition. Tyngdpunkterna i församlingssången ligger inte riktigt på samma ställen. Hos oss dominerar bilden lätt av kyrkovisan men i romersk tradition är det mässmusiken och psaltarsången som ställs i centrum. Det är sådant vi behöver tänka över och kanske ompröva. Och när dokumentet säger "Vi bör sjunga kyrkovisor/hymner men göra det sparsamt och överlagt" så är det en mening att meditera över för oss mer än en gång. Det ligger trots allt något vettigt i att Högmässan 1986 endast ger fyra obligatoriska psalmer för den nya ordningen.

Sören Bolander

Rolf Larsson: *JUBILATE!* om musiken i kyrkan 8, Svenska Kyrkans Kulturinstituts orienteringsserie – Proprius, 1984. 54 sid.

Inför Kyrkomusikens år kom många publikationer, och denna "riktar sig till den som inte vet så mycket om kyrkomusik men som skulle

vilja veta mer, som vanlig musiklyssnare. . . förtroendevald. . . korist. . . delvis till kyrkomusikern, men också till prästerna. . . Det är oerhört viktigt att vi drar åt samma håll."

Boken omfattar en koncentrerad ÖVERBLICK över internationell resp. svensk musikhistoria samt kyrkosångsrörelsens historia. En välavvägd INBLICK ges i kyrkokörens, orgelns och instrumentalmusikens roll i kyrkan. Därtill en iderik UTBLICK över kyrkomusiken i framtiden, som delvis sammanfaller med motsvarande parti i "Hjärtats nyckel", vilken också återfinns i den lilla förteckningen över fördjupningslitteratur.

En nyttig skrift till bokbord och gåvor!

Birgit Lindkvist Markström

Anders Ekenberg, *DET KLINGANDE SAKRAMENTET*. Älvsjö 1984. 124 sid. inkl. litteraturlista och studieplan för 8 cirkelsammankomster av Åsa och Ingvar Laxvik.

För ett tiotal år sedan deltog jag i en kurs för präster och kyrkomusiker om förslaget till psalmbokstillägg – det som sedan blev *Psalmer & visor 76*. Jag minns att kritiken från kyrkomusikerna delvis var mycket kraftig. En präst beklagade sig för mig, att han själv och hans ämbetsbröder inte visade samma iver att stå upp och försvara *sitt* område, det textliga och teologiska.

Under de år som sedan gått har nog kyrkomusikerna ofta upplevt sig ha dåligt stöd hos prästerna i strävan att upprätthålla en god kyrkomusikalisk sed. Alltför många präster har varit beredda att acceptera eller t. o. m. befrämja sådant som kyrkomusikerna upplevt som olämpligt och undermåligt. Samtidigt har många ståndpunkter saknat stöd i en saklig argumentation. De kan ha varit sunda och riktiga men enbart byggda på tradition och intuitiv stilkänsla. Därför har de haft svårt att bli accepterade som sakligt grunda-

de. Debatten har präglats av alltför mycket tyckande, och man har talat förbi varandra. Eftersom man upplevt att debatten ej har fört framåt har den så småningom avstannat.

Anders Ekenbergs bok "Det klingande sakramentet – om musiken i gudstjänsten" borde kunna bidra till att samtalet om kyrkomusiken kommer i gång igen. Ekenberg är teologie doktor och har praktisk erfarenhet både som präst och kyrkomusiker. Han är därför ovanligt skickad att behandla dessa frågor. Titeln Det klingande sakramentet får väl ses som en avsiktlig utmaning, ett sätt att väcka nyfikenhet och stegra förväntningarna. Omslaget med en bild av Mirjams sång och dans (Ex. 15:19ff) ur ett tonarium från 1000-talet gör en glad och stimulerad. Boken gör ett inbjudande intryck redan när man ser den första gången.

Den läsare som väntar sig, att Ekenberg genast ska ta upp kyrkomusiken som ett sakrament och utifrån dess helighet resa stilistiska krav, blir nog besviken. Ekenberg formulerar först ett antal frågor: "Vilken roll spelar musiken i kristen gudstjänst? Vad ger den och vad skulle den kunna ge? Hur skall den låta? Vilken musik kan och bör man ha i kyrkan?" (s. 5) På ett lågmålt och affektfritt sätt reder författaren ut vissa grundläggande begrepp. Några av kapitelrubrikerna kan antyda uppläggningsen: Musiken i gudstjänsten. Musik – något mänskligt. Musikens "väsen" och funktioner. Gudstjänsten som musikalisk norm. Ekenberg skriver: "Den här boken presenterar varken en färdig musikåskådning, en utförligt invecklad liturgiuppfattning eller en omfattande teori om gudstjänst och kultur." (s. 9)

I stället söker sig Ekenberg fram steg för steg med hjälp av vissa lätt konstaterbara fakta. Han påpekar att det inte är möjligt att härleda kyrkomusiken ur några bibliska uppmaningar till sång, t. ex. Ef 5:19 eller Kol. 3:16. Det är inte den bibliska uppenbarelse som grundlägger bruket av musik. (s. 11) Musiken

finns med i gudstjänsten därför att "det hör människan till att sjunga och spela". (s. 12)

Redan tidigt i sin bok framhåller Ekenberg att musiken som mänsklig uttrycks- och kommunikationsform har en viktig begränsning. Den är som symbol "mångtydig, och dess verkan kan inte helt förutses eller planeras." (s. 19) Detta får betydelse för frågan huruvida musiken kan förkunna. Är musiken mer än toner och rytmer, intervaller och harmonier? Har den möjlighet att hänvisa utöver sig själv, att uttrycka något?

Ekenberg räknar helt klart med den möjligheten. Musik är ett medel för mänsklig kommunikation. Det krävs en lyssnare för att musiken ska komma i funktion. Men samtidigt är mottagarens erfarenheter och traditionen i hans miljö avgörande för hur musiken fungerar, hur dess "budskap" uppfattas.

Vad händer när vi för in musik i gudstjänsten, i en rituell handling? Det är bra, att Ekenberg så tveklöst konstaterar, att gudstjänsten inte firas för musikens skull, utan att musik användningen måste underordna sig gudstjänstens syfte. "Gudstjänstens mening och karaktär som helhet måste vara kyrkomusikens norm." (s. 32) Ekenberg begränsar sig i fortsättningen till "huvudgudstjänsten, mässa". Att högmässan fortfarande i många församlingar inte är söndagens huvudgudstjänst är beklagligt, men det förändrar inte giltigheten av Ekenbergs tes. Den är, menar jag, inte heller begränsad till högmässan utan kan tillämpas generellt. Många musikgudstjänster i dag skulle behöva få en helt annan utgestaltning för att få en rimlig mening och urskiljbar karaktär.

I högmässan måste musiken inordnas i ett större sammanhang. Ekenberg skiljer här mellan "självständiga led i det rituella skeendet", genom vilka det liturgiska förloppet förs vidare, och "beledsagande led", som "samspekar. . . tyder, färgar och ger karaktär". (s. 38) Han utnyttjar sedan denna indelning för att ge praktiska anvisningar och förslag till den mu-

sikaliska utformningen av högmässan. De som planerar gudstjänsterna i församlingen har stor nytta och glädje av att läsa detta kapitel. Ekenberg ger många uppslag till variation och nytänkande. Som regel inleder vi varje gudstjänst med en psalm, men Ekenberg menar, att ett instrumentalt musikstycke vore tänkbart. Någon gång kunde hela den första delen av mässan, fram till kollektbönen, utgöras av instrumentalmusik, menar han. Kyriemomentet borde ibland kunna övertas helt och hållet av kören och på det sättet ges en extra dimension. (s. 45)

I vår nya gudstjänstordning förutsätts normalt tre textläsningar. Därmed har vi fått en naturlig plats för en psaltarpsalm. Ekenberg menar – och jag instämmer helt – att denna möjlighet "har ett unikt värde. – Väl vald kan psalmen upplevbart knyta an till den lästa texten och bli en meditation över den eller ett bedjande och lovsjungande svar på den, och därmed bidra till fördjupning av ordförkunelsen. Genom att psaltarpsalmen skiljer de två första läsningarna åt får den första läsningen en viss självständighet och tyngd." (s. 48) Den sista synpunkten är inte minst beaktansvärd: det är orätt mot GT-läsningen att inte ge den en chans att få sjunka in, när man, som tyvärr ofta sker, genast låter den följas av en brevtex t av helt annan karaktär.

Eftersom församlingen i allmänhet är öövad, är det närmast psaltarpsalm med omkväde som kommer till användning. Det är värdefullt att Ekenberg ger exempel på sådana av olika karaktär – ett svar på förkunnelse, ett upprepat instämmande i bön eller ett upprepat nyckelord i den upplästa texten. Här gäller det att tänka igenom och planera. Eftersom omkvädestekniken är så jämförelsevis lätt att tillämpa, finns det risk för att den blir använd till övermått och blir sliten. Kanske finns det därför anledning att också beakta Ekenbergs uppslag om ett instrumentalt stycke mellan textläsningarna. Själv skulle jag gärna vilja lägga till tystnaden som en

mycket värdefull möjlighet. "Tystnaden är en välsignelse i en ordtrött tid och en ordrik gudstjänst", skriver Ekenberg och menar, att predikan med fördel kan utmyнна i tystnad. (s. 51)

Vi måste dock ha ord i gudstjänsten. Gud talar till människan, och hon svarar i böner, bekännelser, lovprisningar osv. (s. 61). Det finns då en risk att det informativa och förstånds mässiga tar överhanden. Den risken skulle kunna minskas om man sjöngde mera. Därigenom skulle orden uppfattas annorlunda – och för Ekenberg är detta en viktig poäng: att gudstjänsten får ett drag av det annorlunda, det avvikande. Den sångform som han tänker på är kantillationen, ett slags halvsjungande mellan tal och psalmodi, som "kan göra texten mera betydelsefull och uttrycksfull, under vissa akustiska förhållanden dessutom mera uppfattbar." (s. 64) Är detta ett uppslag, värt att ta vara på? Vad säger våra prästutbildningsanstalter och för den delen också kyrkomusikutbildande institutioner? Är inte trenden f. n. snarast den motsatta: att närma den liturgiska läsningen så mycket som möjligt till det vardagliga? Personligen känner jag mig tilltalad av denna möjlighet till variation och breddning av registret och skulle gärna vilja få undervisning i kantillation.

Frågan om kyrkomusiken som förkunnelse är ett genomgående tema i all kyrkomusikdebatt. När Ekenberg ska behandla den, tar han sin utgångspunkt i en jämförelse mellan två diametralt motsatta sätt att se på förhållandet mellan det himmelska och det jordiska. Är människan och alla hennes uttrycksformer något "ändligt, som är oförmöget att rymma det oändliga" (finitum non capax infiniti), då kan vi strängt taget inte heller använda de vanliga mänskliga orden för att förmedla Guds Ord. Men om vi kan stryka "non" och säga finitum capax infiniti, vilket är vad "den allmänna, breda kristna traditionen räknar med", då har vi öppnat vägen för en "öppenhet för det gudomliga". (s. 70) Då kan inte bara or-

den utan också musiken och bilden tillerkänns en förkunnelseförmåga. För musikens del gäller detta både i förbindelse med text och som instrumentalmusik.

Ekenberg ger dock sången företräde framför andra former av musik i gudstjänsten. Han formulerar det så här: gudstjänsten fordrar sång – instrumentalmusiken berikar gudstjänsten. (s. 74) Vissa moment blir enligt Ekenberg helt meningslösa om de läses och nämner särskilt Sanctus och Halleluja. "Helig måste sjungas för att bli en lovsång med hela den himmelska härskaran." (s. 74) Har han rätt? Kanske kan man inte principiellt, som tydligen den av Ekenberg återopade Augustinus gör, hänga upp resonemanget på ordledet "sång" i lovsång. Men nog känns det både konstigt och svårförståeligt att läsa Laudamus och Sanctus, åtminstone i en högmässa där man också sjunger hymner till kraftig orgel, vilket jag nyligen upplevt i den anglikanska kyrkan. Men i en i övrigt läst mässa – finns det moment som *kräver* sång? Vad säger präster och kyrkomusiker?

Bokens sista kapitel, s. 93–111, har överskriften Det klingande sakramentet. Kapitlet innehåller många viktiga principiella synpunkter vilka Ekenberg avslutningsvis sammanfattar i fem "teser" (s. 110f). Men den fråga som jag som läsare burit på: hur kan något så mänskligt och ofullkomligt som musik, som dessutom inte ens är föreskrivet i Bibeln utan är något, som människan själv tagit sig för med, hur kan det vara ett sakrament? – svaret på den frågan upplever jag närmast snopet enkelt. Ekenberg förutsätter helt enkelt "en ursprungligare och vidare definition av sacramentum (heligt tecken, tecken för det heliga) än den snävare som blivit gängse sedan högmedeltiden". (s. 106) Ekenberg är ju expert på medeltida musik, så man måste utgå från att han har rätt. Men när man skriver en bok om musiken i gudstjänsten för vår tids människor, bör ett så centralt begrepp som sakrament få ha den innebörd som vi nu och med

månghundraårig hävd lägger i det, även om denna definition är snävare än den ursprungliga. När nu författaren velat använda termen sakrament i en vidare och ursprungligare betydelse, borde han redan inledningsvis på något sätt ha angett detta, t. ex. i form av en annan undertitel: musiken som heligt tecken. Titeln Det klingande sakramentet bygger upp en förväntan. Upplösningen på s. 106, fem sidor från slutet, känns som en antiklimax.

Det är litet synd, för det som Ekenberg mot slutet av sin bok säger om *musica sacra* och om musiken som "heligt tecken" är både genomtänkt och tänkvärt. Även här utnyttjar han två motpoler för att föra resonemanget framåt. Å ena sidan begreppet "helig musik", som Ekenberg tar fram som den restaurativa kyrkomusikrörelsens nyckelbegrepp, och å den andra sidan 1960- och 70-talens fältrop, "Allt är tillåtet" – det existerar ingen grundläggande skillnad mellan sakral och profan musik. I denna senare ståndpunkt noterar Ekenberg tre drag. Förmedlingen av det kristna budskapet är gudstjänstens absoluta huvudsyfte. Musiken betraktas huvudsakligen som medel för detta, helt underordnad texten. För att fungera rätt måste musiken slutligen "anpassas efter de människor som firar gudstjänst och efter deras musikaliska preferenser". (s. 99f)

Även Ekenberg anser, att termen sakral musik är oanvändbar. "Tanken att något slags musik i sig själv skulle vara sakral, helig. . . strider. . . mot insikten att musiken är ett mänskligt uttrycks- och kommunikationsmedel vars innebörd alltid är resultatet av en tolkning. . . som i sin tur bestäms av kulturkonventioner och erfarenheter." Han avvisar också tanken på en sakral musik "i ljuset av den kristna tron på Gud som skapare av en enda odelad verklighet och Kristus såsom *världens* återlösare." (s. 96f) Han erkänner också fördelarna med inställningen "Allt är tillåtet". Därigenom blir man helt fri att använda den musik, som för de flesta är den enda välbekän-

ta, och som de därmed kan uppleva som sin. Därmed kan de också delta i gudstjänsten med ny entusiasm. (s. 100)

Men – räcker det? frågar Ekenberg. Räcker det med att anknyta till och ta upp det som är naturligt och välbekant? Gudstjänsten skulle ju peka hän mot något utanför människan, bortom henne, mot det annorlunda. Kan den det, om inte också dess musik rymmer något främmande, något som står i kontrast till det vardagliga?

Det svar Ekenberg ger och den slutsats han kommer fram till överensstämmer med vad många kyrkomusiker säkerligen erfarit och därför också haft som riktmärke för sitt arbete: musiken måste anknyta till det "avvikande" draget i gudstjänsten, det som också tar sig uttryck i att den firas i ett särskilt rum och med en måltid som är starkt stilerad. Just det ovanliga, annorlunda eller oväntade ger ting och handlingar deras symboliska kraft. (s. 105f)

Kontrafakten har ofta använts som slagträ av dem som velat överskrida alla stilgränser. Ekenberg avvisar "kontrafakten som förebildligt fenomen", och ser dem som förstelnade specialfall av musikens möjlighet att utnyttja motiv och strukturer för olika syften. (s. 109)

Ekenbergs bok är ingen polemisk debattbok. Dess metod är ett lugnt, sakligt resonande. Centrala och avgörande slutsatser presenteras inte i "högt rösläge". Är det därför den uppmärksammas så litet?

Boken har nu varit ute i snart tre år. I våra dagar är det en kritisk ålder för en bok. Det vore beklagligt om Ekenbergs bok realiserades ut för att sedan försvinna ur marknaden. Passa på och skaffa den innan dess – och läs den flera gånger, med pennan i hand! Det finns många satser som är värda att stryka under och reflektera vidare över.

Torsten Hedlund

Karl-Johan Hansson: "EN LEVANDE FÖRSAMLINGSSÅNG". 1968 års svenska koralrevision i Finland – idé och verklighet. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo akademi forskningsinstitut 108. 237 sid. Vasa 1985.

Den hymnologiska forskningen i Finland har varit tämligen anspråklös konstaterar författaren med rätta. I den mån den berört den finlandssvenska psalmboken har den i huvudsak varit inriktad på textfrågor. Hymnologisk forskning rörande det musikaliska innehållet har däremot varit praktiskt taget obefintlig. Karl-Johan Hanssons undersökning av 1968 års svenska koralrevision i Finland är därför ett välkommet tillskott i den hymnologiska forskningen, inte minst med tanke på att den utgör ett klarläggande inlägg i den fortfarande aktuella kyrkomusikaliska debatten.

Syftet med undersökningen har enligt författaren varit att dels klarlägga den målsättning som låg bakom revisionen och dels visa hur den förverkligades. En del av undersökningen är därför historisk-genetisk och berör bl. a. bakgrunden till revisionen, den av kyrkomötet tillsatta koralkommittén och dess arbete, beslutsprocessen och församlingarnas reaktion på det slutliga resultatet. Jämsides härmed genomför författaren en komparativ-melodianalytisk granskning där han redovisar de innehållsliga ändringar som vidtagits i den finlandssvenska koraltraditionen och klarlägger de förebilder som legat till grund för revisionen.

Undersökningen utgår från den finlandssvenska koralpsalmboken 1948. Till sin utformning följde den i huvudsak äldre koraltradition som bl. a. dominerades av melodier i 1800-talets utjämnade stil som för övrigt präglade också den finska koralpsalmboken 1943 och den rikssvenska 1939.

I början av 1960-talet väcktes kravet på en revision av det gällande koralbeståndet. Flera faktorer bidrog till detta. Bland ledande kyrkomusiker fanns ett utbrett missnöje med för-

samlingarnas psalmsång som ansågs vara både tråkig och enformig just på grund av de utjämnade melodierna. Jämsides med kritiken fanns också ett nyvaknande intresse för liturgisk och kyrkomusikalisk förnyelse, inspirerat av det förnyelsearbete som redan länge hade pågått i övriga lutherska kyrkor världen över och som många stiftat bekantskap med genom sångboken *Laudamus* som var av grundläggande betydelse för gudstjänstlivet under Lutherska världsförbundets möte i Helsingfors sommaren 1963. Redan därförinnan hade intresset för rytmiserade koraler väckts genom det internordiska samarbetet kyrkomusiker emellan. Ett resultat av detta var den gemensamma koralssamlingen *Nordisk koralbok 1961* som blev något av ett standardverk med rytmiserade kärnkoraler. Enligt Hansson blev den också den främsta inspirationskällan för revisionen av melodierna i den då gällande finlandssvenska koralpsalmboken.

Hösten 1963 tillsatte kyrkomötet en kommitté med uppgift att utarbeta förslag till revision av den svenska koralpsalmboken. Ordförande blev prof. Helge Nyman och som ordinarie medlemmar invaldes direktorn för Sibeliusakademiens kyrkomusikavdelning Harald Andersén och kantor-organisten i Vasa svenska församling Gunnar Ahlskog. Till kommitténs sekreterare kallades kantor-organisten i Matteus församling i Helsingfors Helge Degerman som samtidigt kom att representera den yngre generationen kyrkomusiker. Fyra år senare framlade kommittén sitt betänkande, vilket med vissa ändringar godkändes av kyrkomötet 1968.

Kommitténs förslag var omfattande. Melodierna för 460 av psalmbokens 632 psalmer hade antingen ändrats eller ersatts av andra. Melodibyten hade företagits i 99 psalmer och av dessa hade 38 erhållit melodier som inte fanns i den tidigare koralpsalmboken 1948. Många av de utbytta melodierna hade rytmiserats. Av nyförvärven härstammade rätt

många från 1500- och 1600-talen. Andra hade finskt eller nordiskt ursprung. Endast fem melodier härrörde sig från 1900-talet. Av dem var en dessutom en bearbetning av en äldre melodi. 47 melodier hade uteslutits. Av dem är nästan en fjärdedel av finländskt ursprung eller har anknytning till finländsk musiktradition. Bortfallet av rikssvenska, norska och danska melodier var också påfallande.

I ett längre avsnitt redovisar författaren ingående de källor kommittén nyttjat vid bearbetningen av de enskilda melodierna, bl. a. ifråga om rytmiska och melodiska justeringar. De rytmiska förändringarna av äldre melodier gällde ofta upptakter och frasslut. Ibland förekommer också punkteringar inne i melodierna och även andra rytmiska förskjutningar. I många fall menar författaren att kommittén med de företagna ändringarna haft för avsikt att restaurera ifrågavarande koral. Men samtidigt framhåller han att kommittén också synes ha förbehållit sig rätten att ändra koralerna och anpassa dem till den innevarande tidens kyrkomusikaliska betraktelsesätt. Framställningen i detta avsnitt illustreras åskådligt med ett flertal jämförande nottexter.

Författarens slutomdöme är att betydelsen av 1968 års koralrevision är inte entydigt. Den förnyelse av församlingssången som ursprungligen var ett av huvudmotiven till revisionen uppnåddes inte. Detta berodde på många faktorer. Mottagandet i församlingarna blev långtifrån så positivt som man hade hoppats. Enligt en enkät som gjordes 1984 hade endast 23 % av församlingarna tagit de nya koralerna i bruk. En annan motverkande faktor var den långsamma utgivningen av de godkända koralerna. Koralpsalmboken utkom först i slutet av 1972 och koralboken fick vänta ända till 1976. En omständighet som på sitt sätt bidrog till att minska intresset för de rytmiserade koralerna var den nya syn på församlingssången som började göra sig gällan-

de mot slutet av 1960-talet då de nya andliga ungdomssångerna började vinna insteg i församlingarna. I jämförelse med dem betraktade man de nya koralerna som ohjälpligt föråldrade redan innan de hade hunnit tas i bruk. Härtill kom beslutet 1975 – året innan koralboken utkom – om den totalrevision av den svenska psalmboken som resulterade i den härom året fastställda nu gällande psalmboken.

Fast revisionens intentioner inte kunde

förverkligas, menar författaren att den ändå inte var betydelselös. Han betecknar den tvärtom som ett viktigt mellansteg på väg mot den nyss genomförda totalrevisionen av den finlandssvenska psalmboken och konstaterar att de rytmiserade koralerna i många fall blev en naturlig utgångspunkt vid behandlingen av de koraler som övertogs och infördes i nu gällande koralpsalmbok.

Sigtrygg Serenius

Liturgik

Günther Niemeyer: PÅSKLANDSKAPET
Skeab Verbum Stockholm 1982 181 sid. För-
sedd med studieplan för 10 sammankomster.

I de första sex kapitlen ger författaren en kort beskrivning av Palestina på Jesu tid och en längre och mera ingående av påskdramat, alltifrån Jesu medvetna; "Se vi gå upp till Jerusalem" och till uppståndelsen.

De följande tre handlar om påsken och dess gudstjänster först i judisk och sen i kristen miljö – om påsk- och passionsspel, som förekommit inte bara i Oberammergau – samt helt kort om konstnärlig gestaltning av Kristi död och uppståndelse och slutligen ges i kapitel tio praktiska och instruktiva anvisningar om hur ett påskbord med den öppna och tomma graven eller ett helt påsklandskap, där man kan följa händelserna i den sista stora veckan av Jesu jordeliv ända fram t. o. m. Hans uppenbarelse för Thomas 1 söndagen efter påsk – hela tiden med stort utrymme för egen fantasi och egna initiativ. De många fotografierna bidrar också till att göra det hela åskådligt, så att vi, inte bara med öronen utan också med ögonen kan ta in dessa dramatiska och avgörande händelser.

Många kyrkor har redan tagit vara på denna möjlighet (Förutom de i boken nämnda märks t. ex. Eva Spångbergs version i Upsala domkyrka). Låt det bli fler!

sr *Ella Persson*

Carl Henrik Martling: TIDER OCH DAGAR.
En kort introduktion till kyrkoåret. 32 sid.
Förlagshuset Gothia 1984.

Småskriften utgörs av en sammanställning av inledningarna till kyrkoårstiderna och de större helgdagarna, som författaren tidigare

publicerat i sin samling av predikoutkast till evangelierna (C. H. Martling, Mitt i verkligheten 1–2, Gothia 1983). I all sin korthet ger de mycket fylliga och berikande informationer om kyrkoåret och dess framväxt från fornkyrka till nutid, och bör intressera varje lekman som vill veta mer. Den bör därför inte saknas på kyrkans bokbord och är en utmärkt presentbok till medlemmarna i kyrkorådet, kyrkokören och andra medarbetare. Kanske t. o. m. församlingsprästen kan ha nytta av den som underlag för en introduktion till kyrkoåret i en medarbetargrupp – så har den i varje fall använts av recensenten!

sr *Marianne Nordström, Alsike kloster*

TE DEUM, Kyrkans lovsång. Sammanställd för tacksägelse, bön och meditation av *Inguar Hector*. Bokförlaget Pro Veritate uppsala 1980. 52 sid.

Varje bedjare av Den Svenska Tidegården är väl förtrogen med denna hymn, som sedan 400-talet varit "den västerländska Kyrkans stora, oöverträffade lovsång". Den fanns med i den svenska psalmboken av 1937 som nummer 603. Den lilla meditationsboken inleds med ett kapitel om Te Deums historia och användning i kyrkan genom tiderna. Sedan följer fyra kapitel som tar upp och går igenom olika avsnitt av hymnen vers för vers. Varje vers utgör alltså en meditation för sig. Texten återges både på latin och på svenska och så ordagrant som möjligt vilket innebär en viss avvikelser från den vedertagna översättningen. Versen får först en kort förklarande utläggning och samlas sedan upp i ett meditationsämne som belyses av bibelcitater. Språket är enkelt och lättfattligt även om innehållet förräder Hectors stora beläsenhet i den västliga

kyrkotraditionen. Boken förutsätter en viss förtrogenhet med en biblisk och katolsk andlighet där teologi, liturgi och det inre livet utgör en oskiljaktlig enhet, och den bör kanske därför inte sättas i händerna på vem som helst.

sr Marianne Nordström, Alsike kloster

Ragnar Lundell (red.) m. fl., FÖRNYAD GUDSTJÄNST. Verbum 1983. 119 sid.

Den här boken gavs ut just när ordningarna för de kyrkliga handlingarna 1982 och Psalmer och Visor 1982 kommit ut. Man skulle därför kunna tro att den inte längre är aktuell – efter 1986 års kyrkohandbok och psalmbok.

Visst är den skriven efter erfarenheterna 1982, men det vore fel att därför sätta undan den i hyllan såsom inaktuell. Tvärtom ger den i ett antal av olika författare skrivna kapitel alljämt aktuella synpunkter på också det material som nu ingår i de nya böckerna av 1986. Man kan också säga att den ger en inblick i det arbete som utfördes i psalmkommitténs och kyrkohandbokskommitténs verkstäder, den ger motiveringar och överväganden som alltför belyser också de 1986 färdiga produkterna. Dessutom finns en utförlig och mycket spännande studieplan som kan komma till särskilt motiverad användning nu när slutresultaten föreligger och bli en inkörspport i församlingarna till att förstå den nya psalmboken och kyrkohandboken.

Ragnar Lundell, redaktören, skriver ett inlednings- och ett avslutningskapitel om den nya gudstjänsten samt ett kapitel om konfirmeringsritualet, Per Olof Nisser skriver om psalmboken som en ekumenisk produkt och överhuvud hur det går till att revidera en psalmbok, Göran Bexell och Harald Göransson behandlar den sångliga och musikaliska sidan av gudstjänsten, Örjan Wikmark analyserar dopritualet, Åke Andrén vigselritualet

och Pehr Edwall begravningsritualet.

Även om alltså vissa delar av det liturgiska materialet blev ändrade i slutomgången vid 1986 års kyrkomöte är dock de framförda synpunkterna i stort sett av den arten att de blev bestämmande också för det nu föreliggande slutresultatet.

Per-Olof Sjögren

J. G. Davies, NYA PERSPEKTIV PÅ GUDSTJÄNSTEN. Översättning: Ingemar Lindstam. Verbum/SKS 1978. 138 sid.

J. G. Davies, professor i Birmingham och författare till en rad arbeten i biblisk teologi, liturgik och kyrkohistoria (särskilt betydelsefull är hans *Worship and Mission*, 1967, i USA) tar i sin nu på svenska publicerade senaste skrift upp vad han kallar "nya perspektiv på gudstjänsten", synpunkter som dock sedan boken utkom blivit praktiserade och diskuterade på många håll, också i Sverige. Kapitelrubrikerna är talande och vittnar om innehållet: Lek och gudstjänst, dans och gudstjänst, sexualitet och gudstjänst, konflikt och gudstjänst, politik och gudstjänst, skratt och gudstjänst. En epilog betitlas "Deltagande och skapande", en rubricering som för tankarna till Davies' tidigare framförda synpunkter på gudstjänsten som något att delta i och delta skapande i.

Participation har ju kommit att bli ett huvudord för hela den liturgiska väckelsen ända från 1800-talets mitt, noga räknat från Solesmes via S. Sevérian, universitetsförsamlingen i Paris och därifrån ut över hela Europa och så småningom också till Skandinavien. Församlingen icke som en åskådare- eller åhörargrupp utan som en engagerad del av hela gudstjänst-"folket" – hela Guds folk – så torde denna tanke kunna tolkas.

Det är i det sammanhanget som Davies senaste bok också står. Förf. vill aktivera delta-

gandet på alla områden – just så som kapitelrubrikerna antyder det. Han vänder sig emot en viss intellektualisering som kommit att prägla gudstjänsten och betonar också kroppsspråkets plats. Det är naturligtvis inte hans mening att allt skulle vara vunnet om man bara började dansa – eller leka, eller prata politik (allraminst partipolitik) eller prata konflikter eller polarisera könen och börja skratta. Men han betonar ändå hela rörligheten i gudstjänsten, samhällsanknytningen.

Förf:s analyser är många gånger skarpsinniga och intressanta. Men sedan kommer det naturligtvis an på den pastorala visheten i församlingen att låta gestalta mässan så att de som infinner sig till gudstjänsten inte främst möter dansare, lekare, kvinnor/män, konflikter, politik, skratt. Vad de skall möta är – naturligtvis – Gud.

Per-Olof Sjögren

Klaus Moritz, FÖRSAMLINGENS VÄG TILL SÖNDAGLIG MÄSSA. Bokförlaget Pro Veritate Uppsala 1982, 16 sid.

Kan en småskrift från 1982, ursprungligen utgiven i arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelses årsbok 1973, Alla mina källor, fortfarande vara aktuell? Svaret är ett obetingat ja så länge som vi inte har kommit fram till den söndagliga högmässan i våra församlingar. Uppsala 68, redan, uppfordrade alla kyrkor att allvarligt överväga önskvärdheten att ta upp den tidiga kristna traditionen att fira evkaristin varje söndag, Limadokumentet har också gjort det. Utan att göra några anspråk på profetisk insikt vågar jag ändå sia att utvecklingen i alla kyrkosamfund går mot ett tätare nattvardsfirande. Klaus Moritz, numera kyrkoherde i Helga Trefaldighet, Uppsala, skriver både sakkunnigt roande och entusiasmerande om både teori och praxis vid genomförandet av den söndagliga mässan. Särskilt av-

snittet om mässans utförande borde läsas av varje kyrkomusiker.

Göran Prytz

Nils-Henrik Lindbladh, DE SJUKAS SMÖRJELSE, Bokförlaget Pro Veritate, Uppsala 1982, 35 sid.

Under 70-talet gick genom kristenheten en våg av förnyelse som också innebar ett återupptäckande av gamla andliga sanningar. I samband med förbön för sjuka började många präster praktisera det urkristna bruket beskrivet i Jakobsbrevets 5:e kapitel att smörja de sjuka.

Författaren, prästvigd i Svenska kyrkan 76, har tidigare gett ut en översättning av den anglikanske prästen Henry Coopers Holy Unction, bearbetad efter svenska förhållanden. Den upplagan tog mycket snart slut vilket visar behovet av litteratur i detta ämne. Den här lilla skriften rymmer både en historisk överblick, ger förslag till pastoral praxis och gudstjänstordning. En av rekommendationerna innebär att de sjukas smörjelse kan äga rum i samband med en mässa eller tidebön, varför det är viktigt att också kyrkomusiker studerar det här ämnet.

Göran Prytz

Hilmer Wentz, KLOCKAREN I HELG OCH SÖCKEN. W. Ekstrands bokförlag, Malmö 1980. 324 sid.

En högmässa utan musik och utan någon som ansvarar för musiken är närmast otänkbar. Även i den ortodoxa och den judiska gudstjänsten spelar diakonen resp. kantorn en viktig roll, ja, församlingen ser nästan mer av honom än av prästen eller rabbinen.

Om denne outhärlige medhjälpare, klock-

aren, har f. prosten i Höör, Hilmer Wentz, forskat i många år och sammanställt en välmatad volym. En fyllig dokumentation och en rik notapparat, vars boktitlar inbjuder till vidare läsning, förstärker intrycket av akademisk avhandling.

Enligt företalet hänför sig "framställningen till hela landet, även om tyngdpunkten ligger i södra Sverige. Förhållandena / . . / under de skånska landskapens danska tid har beaktats. . ."

I Danmark, och ofta i Norge och på Island, kallas klockaren degn, av diakonus – under medeltiden var de ofta diakon- eller subdiakonvigda, och kunde överta en del prästerliga funktioner. Efter celibatstvångets genomdrivande blev diakongraderna enbart steg på vägen till prästvigningen, och landsbygdskyrkorna fick klara sig med unga, något latinkunniga studerande, "löbedegne", eller stadgade, bofasta "sædedegne". Sockenborna valde prästens medhjälpare i samråd med prästen och med biskopens samtycke, och denna medeltida praxis bekräftades av 1686 års kyrkolag.

Vid reformationen blev katekes- och ABC-undervisning ny klockaresyssla, vilket krävde någorlunda läs- och skrivkunniga personer. Men ännu under Joh. Rudbeckius episkopat (1619–46) skall ett 20-tal socknar i Västerås stift ha haft helt oskolade klockare. Från 1700-talets början fanns därtill skolmästare i en del folkrika församlingar.

Klockarestadgan uppgjordes av överheten, utan yrkeskårens hörande, men år 1746 sammankallade klockaren i lilla Harrie samtliga klockare i häradet för att diskutera den nya stadgan. Bl. a. önskade man befrielse från den dagliga ringningen och brevbärningen. Denna spirande fackliga verksamhet betraktades dock som opposition mot förmän, och klockarna blev inkallade till domkapitlet. Eftersom det var första gången de förbrutit sig, undgick de att suspenderas, och behövde bara göra avbön (sid. 55).

1878 avskaffades edgången för civila tjänstemän, däribland klockare, 1907 kom en organiststadga, 1947 och 1950 års kyrkolagar upphävde klockareinstitutionen. Benämningen klockare används på sina håll för kyrkokamrer.

Boken börjar alltså med en genomgång av klockarestadgor, och därpå behandlas klockarens tjänsteåligganden i särskilda kapitel: Klockringningen, där särskilt helgsmålsringningen aktualiserade folkfromheten. Oblattillverkningen. Undervisningen, med ett eget kapitel om Skånes försvenskning, som "gick via ABC-bok och katekes". Omsorg om inventarier och kyrkogård. Praktiska bestyr i samband med mässan. Postbefordran – sedan medeltiden skulle klockaren svara för post till och från biskop, prost eller kyrkoherde, vilket kunde ta en hel dag. Hälsovård, med åderlåtning och smittkoppsvaccination. När medel till en komministratur saknades, kunde klockarbolöet få försörja en klockarpräst (i Finland kaplansklockare), som själv fick avlöna ersättare för grovsyssslorna.

Det längsta kapitlet heter Kyrkosång och gudstjänstliv. Det börjar i reformationens brytningstid, där vissa reaktioner på ett begripligare gudstjänstspråk och folkligare kyrkosång verkar märkvärdigt välbekanta: "Det mysteriösa, det högtidliga i mässan försvann. . . ; "de romerske/. . / fann att ett nytt sångsätt mer påminde om 'Springviser' än om andliga psalmer." – Men har inte senare forskning påvisat att "katolikernas ovilja mot lekfolkets inblandning i gudstjänsten och de evangeliskes nitälskan för gemensam psalmsång" (sid. 99) inte var så utpräglade nya kyrkovisorna länge utfördes av kören, precis som på medeltiden, innan de blev församlingens egendom.

Thomissøns Psalmbok från 1569 och Jespersens Gradual från 1573 användes i Skåne (och på västkusten?) åtminstone tills 1695 års svenska psalmbok togs i bruk, vilket tål att tänka på.

Vid visitationerna frågades om kvinnorna sjöng med, något som var vanligare i lands- än i stadsförsamlingar. Därför uppmuntrade bl. a. Jesper Svedberg sång "till skiftes" – "det fick jag gott tycke för i min ungdom vid Stora Kopparberget och hela Dalarna, där sådant var i bruk med ingen liten andakt och sinnets förnöjelse." (sid. 109) Även i Lunds stift rekommenderades alternatimsång, även med tanke på försvenskningen.

De folkliga koralvarianterna hade många utövare, försvarare och upptecknare bland klockarna, som dock måste underkasta sig Haeffners stelbenta koralbok (1821). Den tyskfödde Haeffner skriver emellertid 1829: "Om jag förut känt Morasången, skulle jag skrivit min koralbok annorlunda."

Till hjälp med att leda och lära in psalmsången fanns från 1830 Dillners koralbok med sifferskrift för psalmodikon. Det dröjde innan orglar blev vanliga: I Lunds stift fanns 1793 endast 35 orglar, och många präster tyckte att de ungas undervisning var viktigare. Med hjälp av donationer, ofta från de adliga godsägare som också inrättade skolor, hade antalet

ökat med 176 år 1876, och 1944 torde nästan alla stiftets kyrkor haft piporglar.

Andra delen av bokenger en kulturhistorisk värdefull klockarelängd, med korta biografier, för Höörs och Munkarps pastorat. Särskilt intressant blir det från c:a 1880, då förhållandena alltmer närmar sig dagens, samtidigt som mycket gammalt fanns kvar, som de flesta kyrkomusiker hört äldre kolleger berätta om.

Allra sist kommer "Några klockarebilder i litteraturen" också här med tonvikt på de sydliga landskapen. En stockholmska blir dock förbryllad när hemfärden till klockarens *Mälälä* i Stadsresan "beskrives med den ingående kännedom Strindberg ägde både om folk och natur i skärgården" (sid. 309 äv. sid. 310). Har det skett en förväxling med Den romantiske klockaren på Rånö, som tyvärr inte finns med, liksom inte heller Aug. Blanchés klockare i Danderyd?

Boken torde vara standardverket i ämnet ett bra tag framåt!

Birgit Lindkvist Markström

Kyrkokonst/Kyrkoarkitektur

VARNHEMS KLOSTERKYRKA – Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt Inventarium vol. 190 utgivet av Riksantikvarieämbetet & Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad. 1982.

Volym 190, VARNHEMS KLOSTERKYRKA, av inventarieverket Sveriges Kyrkor är en stor bok (264 sid.), bokstavligt såväl som bildligt (och bildmässigt; 199 ill). Volymen är en av de mest omfattande som redaktionen för Sveriges Kyrkor utgett på senare år. Författarna, docent Ingrid Rosell vid Sveriges Kyrkors redaktion och fil. kand. Ralph Edenheim, antikvarie vid Riksantikvarieämbetet, har utfört ett stort och omsorgsfullt arbete. VARNHEMS KLOSTERKYRKA är ett exempel på hur en Sveriges Kyrkor-volym är när den är som bäst; den kombinerar på ett stringent men lättförståeligt sätt presentationen av författarnas forskningsrön med en noggrann och detaljerad inventering. Detta lyckade resultat är till stora delar beroende av författarnas ingående samarbete, boken är väl upplagd och mycket genomarbetad. Det direkta ansvaret för redigering av text och illustrationer står Ingrid Rosell för i egenskap av redaktör för volymen.

Innehållsmässigt sönderfaller VARNHEMS KLOSTERKYRKA i tre huvuddelar: *medeltidens kyrka*, *nyare tidens kyrka* och *beskrivningen av kyrkans inventarier*, detta kompletteras med bilagor, register, en utförlig litteraturförteckning samt planscher. *Medeltidens kyrka* – klostertidens kyrka, behandlas sakkunnigt av Ralph Edenheim som med tidigare väldokumenterade arbeten om svensk medeltida arkitektur (bl. a. en redogörelse för utgrävningarna av Julita kloster) verkligen rör sig på 'fast mark'. Detsamma får i allra högsta grad sägas gälla även Ingrid Rosell.

Som ansvarig för *nyare tidens kyrka* och som författare till 1600-talets byggnadshistoria och inventarieförteckningen för nyare tiden kunde ingen ha varit lämpligare än Rosell som är en av våra främsta barockkännare, med speciell inriktning på Magnus Gabriel De la Gardie, hans värld och bygghenskap.

Med dessa inledande rader har undertecknad redan avslöjat sin positiva inställning till recensensföremålet. Men, VARNHEMS KLOSTERKYRKA, både byggnaden och volymen med samma namn, förtjänar mer uppmärksamhet än en positiv värdeutsaga.

Byggnaden, som från början var klosterkyrka i Varnhems kloster, rymmer i sig, som historiskt monument, ett tvärsnitt genom den svenska historien. Senast kyrkan uppmärksammades i större sammanhang var i den spektakulära TV-serien SVEARIKETS VAGA där lite av dess medeltida historia återberättades. Även om en av kyrkans storhetsperioder är den medeltida – klostertida, så är sagan därmed inte all:

Varnhems kloster grundades vid 1100-talets mitt som dotterkloster till Sveriges första kloster Alvastra i Östergötland och tillhörde liksom detta kloster cistercienserorden. Kort tid efter grundandet började byggnadsarbetena på det som så småningom skulle bli en av Sveriges största och förnämsta klosteranläggningar.

Klostret och klosterkyrkan fick en för svenska förhållanden storslagen och kontinentalt inspirerad arkitektonisk utformning.

År 1234 brann anläggningen, klosterlängorna skadades svårt och måste nästan helt återuppbyggas. Kyrkan klarade sig lindrigare undan och vid reparationerna behövde man bara bygga in nya valv och tillbygga en helt ny koravdelning. Även dessa byggnadsarbeten utfördes i en kontinental stil som skänkte kyr-

kan ny resning och värdighet. Återställandet av klostret var färdig någon gång på 1260-talet och som kyrkan som byggnadskropp tog sig ut vid den tiden kan vi i stort sett betrakta den *än idag!* Till yttermera visso, vid tiden för ombyggnadens fullbordan, var klosterkyrkan med sina 70 meters längd faktiskt landets största kyrkobyggnad i ca 100 år. Under den medeltida storhetstiden kom kyrkan också att bli gravkyrka för bl. a. Erikska kungaätten, för Birger jarl och för andra av rikets mäktiga.

Vid Gustaf Vasas reduktion drabbades även Varnhem av godsindragningarna, klostret avfolkades och anläggningarna fick förfalla. Johan III och hertig Karl (inom vars hertigdöme Varnhem låg) beordrade reparationsarbeten, främst på klosterkyrkan, som fått yttertaken avbrända genom danskarnas härjningar under Nordiska sjuårskriget. Trots dessa insatser förföll klosteranläggningen ytterligare under 1600-talets första hälft – församlingen var liten och fattig och förmådde inte underhålla den överdimensionerade kyrkan, än mindre klosterlängorna.

Under drottning Christinas senare regeringstid kom myndigheterna åter att intressera sig för kyrkan och klostret som historiska minnesmärken. Direktiv utfärdades om nya reparationsarbeten.

Men först i och med att Varnhem år 1647 förlänades greve Magnus Gabriel De la Gardie kom restaureringsarbetena igång. De la Gardies besittningstagande av egendomen Varnhem inleder den andra storhetsperioden i kyrkans historia. 1600-talets restaureringsarbeten sker huvudsakligen i två omgångar (1654–1655 och 1668–1681) och omfattar rivning av de kvarvarande klosterlängorna för att få byggnadsmaterial till reparationsarbetena på själva kyrkan (vilket bestod i lagning och ombyggnad av vissa valv, byggnadstekniska förstärkningar och smärre ommurningsarbeten), hel nyinredning av kyrkan, bl. a. med bänkar, predikstol, altarpupsats och orgel med orgelläktare allt utfört av De la Gar-

dies stora grupp av 'hovkonstnärer'. Kyrkan kom också att bli M. G. De la Gardies och hans hustru Maria Euphrosynes (Carl X Gustafs syster) begravningskyrka med minnesrum med fanor och statyer i kyrkans södra tvärarm och med ett nybyggt gravkor i direkt anslutning. Så småningom kom deras äldste son Gustaf Adolf och hans hustru Elisabeth Oxenstierna att begravas i ett gravkor på motsatta sidan av minnesrummet. De avlidnas kistor och gravmonument kom att tillverkas av tidens främste bildsnidare, stockholmskonstnären Burchardt Precht.

Under 1700-talet levde kyrkan stilla vidare i ett upphöjt lugn som endast stördes av att den blev begravningsplats för ett antal mer eller mindre bemärkta personer. Till de förra hör psalmdiktaren och Skarabispen Jesper Svedberg och dennes kollega på biskopsstolen Engelbert Hallenius.

På 1800-talet uppmärksammades kyrkan åter som ett av våra främsta historiska nationalmonument. Som sådant blev den naturligtvis föremål för en serie mer eller mindre ambitiösa och tidstypiska (läs; drastiska) restaureringsförslag vars syfte var att "återupprätta" klosterkyrkans "sanna medeltida karaktär". Det mest anmärkningsvärda restaureringsförslaget upprättades under överintendent Helgo Zettervalls överinseende av arkitekten Gustaf Pettersson och presenterades år 1889. Om detta förslag till restaurering kommit till utförande hade det inneburit en radikal omgestaltning, ja rent av en ombyggnad, av kyrkan. Till all lycka kom Petterssons restaurering aldrig att genomföras.

Tiden gick, nya vindar hade börjat blåsa inom restaureringsetiken och under de första åren av 1900-talet undersöktes kyrkan av Sigurd Curman, de 'moderna' svenska restaureringarnas "Grand Old Man". Curman utarbetade ett helt nytt restaureringsförslag som innebar att kyrkan reparerades och konserverades snarare än ombyggdes. Under Curmans överinseende fick arkitekten Axel Forssén

det direkta ansvaret för restaureringens utförande och från 1911 till 1923 pågick restaureringen, som enligt Curmans intentioner kom att framhäva kyrkans två storhetsperioder; den medeltida klosterkyrkan och 1600-talets De la Gardieska kyrka.

Curman-Forsséns restaurering av Varnhems klosterkyrka kom sedan tillsammans med de Curmanska restaureringarna av Vreta klosterkyrka och Strängnäs domkyrka att bli vägledande för otaliga svenska kyrkorestaurerare och framstår än idag som pietetsfulla och pedagogiska exempel på ett försiktigt historiskt restaurerande.

Efter 10- och 20-talens restaurering vilade kyrkan på sina lagrar till år 1965 då en eldsvåda utbröt på orgelläktaren (p. g. a. ett omkullfallet elektriskt element). Vid branden skadades orgeln och orgelläktaren svårt och hela kyrkan blev kraftigt svärtad av brandrök. Detta föranledde naturligtvis reparations- och rengöringsarbeten.

Under 1970-talet förbättrades den vid det laget urmodiga uppvärmningsanläggningen från 1920-talet och kyrkan råkade ut för det öde som brukar drabba äldre bostadshus – tilläggsisolering. Dessa senare underhållsarbeten slutfördes år 1977 och därmed är vi framme i vår egen tid efter ett historiskt svep på drygt 800 år, från 1150-tal till 1970-tal. Denna för svenska förhållanden *mycket* långa byggnads- och konsthistoria skildras detaljerat och samvetsgrant av författarna Edenheim och Rosell och illustreras utsökt genom en mycket stor mängd välvalda foton, bilder och ritningar.

En berömvärd insats står fotograf Rolf Hintze för som tagit nära nog samtliga av de nya foton som behövs för att komplettera restaureringsarkitekten Axel Forsséns rika bildmaterial. Rolf Hintze visar i sitt arbete en omsorg som vittnar om ett mycket gott förhållande till arkitekturfotografering (en stor konst) där inget får lämnas åt slumpen vare sig vad beträffar kameravinklar eller ljussätt-

ning om bilden ska bli bra och verkligen illustrera det den ska illustrera.

Speciellt tacknämligt är att Ralph Edenheim så pass ingående utreder klostrets tidiga historia, bl. a. med hjälp av den danska medeltida källskriften "Narratiuncula de Fundatione Monasterij Vitaescholae in Cimbria" som här för första gången publiceras på svenska. Den byggnadshistoriska skildringen bygger Edenheim på en byggnadsarkeologisk och arkitekturhistorisk analys med stor skärpa där bl. a. äldre teorier om ett franskt form- och stilinflytande vederläggs. Istället presenterar Ralph Edenheim en delvis ny (och så vitt undertecknad kan bedöma helt riktig) tolkning av klosterkyrkans byggnadshistoria och konstnärliga proveniens som ger vid handen att kyrkan, såväl under sin första byggnadstid under 1100-talets senare hälft som under byggnadsperiod II, efter branden år 1234, är tillkommen under tysk byggnadsledning med tyska arkitekturförebilder. Beträffande den senare byggnadsperioden, efter 1234, kan Edenheim med hjälp av egna rön och viss tidigare tysk och svensk forskning binda de nya byggnadsdelarna (det nya koret, portalerna, valven osv.) till norra Tyskland, närmare bestämt Westfalen/Rheinland.

Doc. Rosell beskriver intresseväckande och detaljerat historien om och omkring M. G. De la Gardies 1600-tals restaurering. Här har författaren inte bara nöjt sig med att beskriva själva kyrkorestaureringen som sådan, hon har dessutom satt in den i sitt rätta sammanhang genom att skildra övriga delar av De la Gardies omfattande byggnadsprojekt inom hans lagmannadöme Västergötland (bl. a. slotten Läckö, Höjentorp och Mariedal). Detta beskriver De la Gardiekännaren Ingrid Rosell genom en fin kronologisk redogörelse som beläggs med en utmärkt presentation av samtida dokument, författade av greven själv och inblandade bygnadsledare och konstnärer. Man får här t. ex. med hjälp av dessa dokument samt originalsquisser och ritningar följa

hur idéerna till utformningen av det De la Gardieska gravrummet utvecklades och förändrades allteftersom arbetet framskred.

Inom modern byggnadsforskning är inte bara monumenten i sig själva intressanta utan även det intresse och den behandling de rönt under olika tider genom reparationer och restaureringar av skilda slag. Med sin långa historia och sin kontinuitet vad beträffar restaureringsarbeten är Varnhems klosterkyrka ett av landets bästa studieobjekt på restaureeringshistoriens område.

Ingrid Rosell ger genom sin noggranna genomgång av kyrkans öden efter reformationen en fin bild av denna restaureringshistoria alltifrån de första ansatserna till antikvariskt bevarandetänkande under Johan III:s tid via M. G. De la Gardies skonsamma kyrkorenovering och 1800-talets puristiska strävanden fram till vår egen tids mera 'konservatorsinriktade' restaureringsprinciper. Ja, i fallet Varnhem kan man faktiskt säga att vi har svensk restaureringshistoria "in prydno" beskriven i och med att denna utmärkta dokumentation nu finns publicerad.

Undertecknad skulle kunna andra ytterligare en stor mängd intressanta och anmärkningsvärda rön ur Sveriges Kyrkor – VARNHEMS KLOSTERKYRKA men en anmälan som denna medger tyvärr inte mer än detta flyktiga tecknande av kyrkans intressanta historia och denna summariska bedömning av författarnas prestation.

Slutligen bör det här även påpekas att en så omfattande och rikt illustrerad publikation som denna knappast skulle kunnat utges utan extra ekonomiskt stöd. Bidragsgivare har i det här fallet varit Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur och Varnhems församling.

Finns det då inte något negativt att andra mot VARNHEMS KLOSTERKYRKA? Ja, det skulle i så fall vara att publikationen just genom sitt omfång, sina många och fina illustrationer och sin höga kvalitet skruvar upp förväntningarna på kommande Sveriges Kyrkor-

volymer väldigt högt – om nu detta med positiva förväntningar kan sägas vara något negativt?

M. a. o.; konst-, religions- och kulturhistoriskt intresserade – boken VARNHEMS KLOSTERKYRKA rekommenderas!!

Jan O. M. Karlsson

Ingrid Telhammar: FRÅN SYNDAFALL TILL HIMMELSFÄRD. Norrländska bildpredikningar under 1700-talet. Arkiv för norrländsk hembygdsvetenskap XXI. 1983. Summary. Zusammenfassung von Rudolf Zeitler. 79 s.

Den historieskrivning som gäller provinsielement måleri och folkligt fromhetsliv under 1700-talet har berikats genom ett arbete av Ingrid Telhammar. Det gäller interiörmåleri i kyrkor och kapell av lägre dignitet i södra och mellersta Norrland, nämligen fiske- och annexkapell.

Fiskekapellens historia är speciell. Då Gustaf Vasa 1545 förklarade strömmingsfisket utefter norrlandskusten för en allmän medborgerlig rätt, skattepliktig till konungen, fick detta till följd att fiskare och deras familjer från stora delar av Sverige samlades till norrländska kustvatten om somrarna. För att detta inte skulle bli ett friluftsliv utan kyrkogång uppfördes på de öarna små kapell där moderförsamlingens präst höll gudstjänst ett par gånger varje sommar och där övriga söndagar hölls i helgd genom lekmanaledda samlingar kring Guds Ord. Vintertid fungerade kapellen som redskapsbodur.

Flera av dessa kapell har intressanta målningssviter, t. ex. Barsta, Ulvö och Trysunda. Bibliska scener är dominerande. På ett öskott sätt knyts gudstjänstbesökarnas intressesfär samman med de bibliska motiven, främst i de många skildringarna av fiske och fiskarliv. Ett annat genomgående tema är varning för fåfänga och världslighet, även om budskapet i

någon mån svär mot framställningssättet, där konstnärens förtjusning över att måla praktfulla klädesplagg är uppenbar. Dräktskicket är f. ö. hämtat från helt andra samhällsklasser än dem som kom till dessa kyrkolokaler.

Värd att särskilt uppmärksammas är den anslående skildringen av den förlorade sonens liv i tio episoder som finns i Ulvö kapell. Den förlorade sonens avfärd, hans syndiga leverne, förnedring och, slutligen, hans ånger och upprättelse är återgivna med en pregnans och berättarglädje som inte kan ha lämnat någon betraktare oberörd. I samma kapell finns en bildserie som behandlar Jona och Nineve. Enligt Ingrid Telhammar är den ikonografiska idén bakom denna sammanställning inspirerad av Johan Arndts postilla, närmare bestämt predikan på 3:e söndagen efter Trefaldighet, där inledningen till betraktelsen om den förlorade sonen utgörs av tankar kring Jona och Nineve. Den ogudaktiga staden och den världsligt sinnade ynglingen blev båda benådade syndare. Detta är, om Ingrid Telhammar har rätt, ytterligare ett exempel dels på Johan Arndts skrifers centrala ställning i svenskt fromhetsliv – man kan föreställa sig hur den lekman som ledde sammankomsten denna junisöndag läste högt ur Arndts postilla för de församlade fiskarfamiljerna – dels på det avsiktliga sambandet mellan förkunnelserna och målningssviterna. – Problemet är bara att jag inte har kunnat belägga att Johan Arndts postilla förelåg i svensk översättning förrän på 1840-talet. . .

De visuella förtjänsterna i detta måleri ligger på det dekorativa området, och här finns, vilket Telhammar påpekar, ett nära släktskap med det folkliga bonadsmåleriet. Renässansornamentikens livskraft är påtaglig, men materialet dominerar av barockens ovalformar och spiralkolonner. Från 1600- och det tidiga 1700-talets direkta summariska berättande, där varje del av bildytan/väggytan utnyttjas, förs läsaren till det sena 1700-talets kyrkomåleri där framställningssättet är allegoriskt

och där överstora bildrum hyser små mänskliga aktörer.

Bildmaterialet är rikligt och bra, många av reproduktionerna är i färg. Något litet fel har dock insmugit sig: bild 50 tycks vara felvänd.

Slutligen vill jag ta upp en idé som framförs i denna bok och inför vilken jag känner skepsis. Det gäller "inlagen från en grekisk-ortodox bildvärld" i fr. a. Trysunda, där det dels finns en stor framställning av S:t Göran och draken, dels målade grekiska bokstäver. Om de målade grekiska bokstäverna endast är alfa och omega – detta framgår inte klart i text eller bild – finns ingen anledning att förmoda ett östligt inflytande. De var allmångods. Inte heller bilden av S:t Göran och draken föranleder något sådant. Scenen har månghundraårig hävd i västerlandet. Hästens färg är säkert vald med tanke på hur den skulle ta sig ut på kapellväggen, att misstänka en sammanblandning med demetriosikonografin förefaller långsökt.

Det är dock endast i detaljer av detta slag som jag inte är enig med författaren. Boken har som helhet mycket att ge den som är intresserad av provinsialt 1700-talsmåleri eller som vill studera bildytningar av folkligt fromhetsliv för två- eller trehundra år sedan.

Hedvig Brander Jonsson

Siegrun Fernlund: "ett Herranom värdigt tempel". KYRKORIVNINGAR OCH KYRKOBYGGEN I SKÅNE 1812–1912. Mit deutscher Zusammenfassung. Diss. Lund 1982, 178 s.

Hur gick det till när församlingarna rev eller övergav de kyrkobyggnader som de använt i flera århundraden och många generationer, för att uppföra vad som avsågs vara ändamålsenliga och sköna kyrkor? Vilka diskussioner fördes? Vilka administrativa och praktiska svårigheter skulle lösas? Hur tedde sig

de nya ideologiska och estetiska strömningar som möjliggjorde förändringarna? Hur kan man karaktärisera den kyrkliga miljöns förvandling?

I sin avhandling om kyrkorivningar och kyrkobyggen under 1800-talet försöker Siegrun Fernlund besvara dessa frågor. Granskningen gäller kyrkor på skånska landsbygden. Det är en i högsta grad fascinerande läsning och boken rekommenderas å det livligaste åt var och en som är intresserad av 1800-talets kulturhistoria eller av kyrkobyggnader i allmänhet eller som just nu arbetar med problematiken riva – bygga om – bygga till – bygga nytt.

Boken är ett pionjärbete, med nya infallsvinklar och med presentation av mycket nytt material. Ett genomgående drag är författarens förståelse för den epok och de människor som hon skildrar. Sympati, engagemang och humor präglar framställningen och gör läsningen till ett rent nöje. Författaren säger sig vilja skildra "1800-talets synsätt, bevekelsegrunder och värderingar" och hon lyckas sällsynt väl.

De perspektiv som anläggs är inte de traditionella. Det är inte fråga om en stilhistorisk genomgång med bestämning av viktiga led i utvecklingen. Det är inte fråga om heroisering av arkitektkårens mer eller mindre kända gestalter. Avhandlingen är en berättelse om ett samhälle i förvandling och konsekvenserna av detta på kyrkobyggnadsområdet.

Siegrun Fernlund börjar därför med att diskutera befolkningsutvecklingen i Skåne under 1800-talet samt förändringarna beträffande den lokala självstyrelsen och berör problemen med patronatssystemet. Avsnittet om synen på kulturminnesvård och kulturminneslagstiftningens framväxt bildar bakgrund för redogörelsen för församlingarnas handhavanden av sina åldriga kyrkor och dess inventarier och de rivningstillstånd som utfärdades. Vad jag möjligen saknar här är ett omnämmande av Nils Månsson Mandelgrens am-

bitioner och propåer. Det mest påtagliga resultatet av hans dokumenteringssträvanden blev ju det litografiska samlingsverket *Monuments Scandinaves du Moyen-âge*. Författaren beskriver den antikvariska rörelsens framväxt och dess bristande resurser. Det förelåg av naturliga skäl en konflikt mellan församlingarnas praktiska behov och estetiska önskemål å ena sidan och de fornminnesvårdande instansernas vilja att bevara monument åt eftervärlden å den andra. En av de frågor hon ställer är huruvida rivningsmotståndarna kan betraktas som konservativa eller före sin tid. Hon anför också hantverkshistoriska fakta som skäl för att så få äldre kyrkobyggnader kunde räddas ur sitt förfall: konsten att slå stenvalv t. ex. var så gott som bortglömd under 1800-talets tidiga decennier. En renässans fick dessa kunskaper genom C. G. Brunius inflytande.

Tre perspektiv bildar utgångspunkter för skildringen av det som skedde: biskoparnas, församlingarnas och arkitekternas. De olika lundabiskoparnas syn på sakernas tillstånd och önskemål om förändringar framgår av visitationsprotokollen. Det genomgående draget är att de önskar ljusa, rymliga och prydliga kyrkor, istället för de små, mörka, dåligt underhållna och ibland t. o. m. ostädade kyrkor som de mötte under sina visitationsresor. Empirens estetik och ideologi ligger till grund för uttalandena om att Herrens hus skall vara ljusst. Befolkningstillväxten nödvändiggjorde rymliga kyrkor och prydlighet är enligt Fernlund ett nyckelbegrepp bland biskoparnas och även bland församlingarnas synpunkter på sina tilltänkta helgedomar.

Församlingarnas perspektiv återges genom ett antal fallstudier med exempel från fattiga och rika sockenkyrkor och från patronatskyrkor. Med hjälp av protokoll från byggnadskommittéer och kyrkostämmor lyckas författaren levandegöra ställningstaganden och meningsskiljaktigheter. Framställningen kompletteras av ett talande bildmaterial.

Ideologierna beträffande kyrkoarkitektur under detta århundrade åskådliggör Siegrun Fernlund genom en granskning av tre arkitekters uttalanden: C. G. Brunius inställning betecknar övergången från empirens konstsyn till medeltidsromantikens. J. M. Sjögren återspeglar i sitt föredrag *Om Kyrko-Architektur* den diskussion i Tyskland som bl. a. tog sig uttryck i Eisenachregulativet 1861. Zettervalls arkitektoniska program, slutligen, utgick från liturgins behov och kyrkobyggnadens karaktär av Guds hus.

Även om stiltistoriska betraktelser spelar liten roll i avhandlingen gör Siegrun Fernlund flera intressanta iakttagelser. Stiltypiska kyrkorum förverkligas sällan, där empirens ideal kring ljushet och rymd kommer till fulltonigt uttryck eller där den av medeltidsintresset präglade stämmingsmättade och färgskimrande interiören har sin motsvarighet i en romansk eller gotisk exteriör. I de kyrkor som byggdes är ofta den stilmässiga valhäntheten påfallande och blandformer mellan empire och "medeltidsstil" dominerar, ofta så att en nyklassicistisk byggnadskropp utrustas med medeltidsinspirerade dekorationselement. Det nygotiska tegeltemplet byggdes först vid sekelskiftet och då i förmögna församlingar.

Siegrun Fernlund ger avslutningsvis glimtar av församlingsbornas inställning till den äldre kyrkan och deras estetiska upplevelser av den nya byggnaden. Hon framhåller också att den senares öppenhet, prydighet och demokratiska bänkkordning förorsakade ett brott mot äldre kyrkogemenskapsstrukturer och kanske också därigenom kom att bidra till sekulariseringen, trots att församlingen "icke sparat någon kostnad att bygga ett Herranom värdigt tempel".

Hedvig Brander Jonsson

Folke Nordström, *MEDIEVAL BAPTISMAL FONTS. An Iconographical Study. Acta Uni-*

versitatis Umensis 6. Umeå 1984. ISSN 0345-0155. ISBN 91-7174-004-X. Cirkapris 120 kronor.

Folke Nordströms mångåriga forskning kring de medeltida dopfontarna har nu resulterat i en publikation, som på ett relativt begränsat antal sidor behandlar både inhemskt och utländskt material. Nordströms kännedom om internationellt material är imponerande, och läsaren får utblickar mot åtskilliga europeiska länder.

Nordströms dopfuntsbok är ett ikonografiskt arbete. Dopfontens två huvudidéer presenteras och följs sedan upp med diskussion och exempel. Den ena bärande idén är funten som paradisetts källa; den andra är funten som Kristi grav. När det gäller den förra visar författaren på en intressant arkeologisk upptäckt. Under funten i Garda på Gotland, som har bilder av de fyra evangelisterna, vilka enligt hans uppfattning symboliserar de fyra paradisdörrarna, har man funnit, att dopvattnet efter passagen genom funtens bas beretts utlopp i kyrkgrunden åt fyra håll, vilket givetvis kan tas som stöd för teorin om funten som paradisetts källa. Också andra argument anförs. Men detta är onekligen det mest bestickande.

För sin andra huvudlinje, dopfonten som Kristi grav, visar Nordström på övertygande argument hos kyrkofäder som Ambrosius och Cyrillus vilka uttalat sig i kateketiska frågor. I fråga om båda de anförda huvudlinjerna, stöder sig författaren dessutom på tidigare forskning i ämnet. Dopkandidaten begravs alltså symboliskt med Kristus i dopet och återföds till ett nytt liv. De motivsviter som sätts i samband med dessa idéer är Jesu födelsehistoria och passionen. Givetvis är bilden av Jesu eget dop och dess prototyper viktiga inslag i dopfuntsikonografien. Men författaren går också igenom en lång rad andra motiv och sätter dem i relation till dopet. Nattvarden, t. ex., förmodas inta sin plats på vissa fontar i egenskap av altarsakramentets instiftan-

de, vilket förefaller vara ett rimligt förslag med tanke på att detta sakrament räknas som övergripande i förhållande till de övriga.

Efter den långa och i åtskilliga fall tankeväckande genomgången av motiv och funtar där de förekommer, skulle det ha varit värdefullt för läsaren att få några dopfuntsprogram utförligt analyserade och satta i relation till de framförda idéerna. Något sammanfattande kapitel finns inte över huvud taget.

I slutet av boken ges till läsarens glädje inte bara ett allmänt register utan också person- och Ortsregister. Icke så få felaktiga sidhänvisningar har insmugit sig i personregistret. Men generellt gäller för dessa, att det endast rör sig om någon sidas förskjutning, varför läsaren, som snart upptäcker detta system, ändå kan ha glädje av registret.

Det är värdefullt, att det svenska dopfuntsmaterialet med denna bok satts in i ett internationellt sammanhang och därtill gjorts tillgängligt på ett internationellt språk.

Anna Nilsén

Anders Gustavsson: RELIGIÖSA BILDER INOM VÄCKELSERÖRELSER.

Meddelanden från kyrkohistoriska arkivet i Lund 18. Lund 1984, 16 s.

I en kortfattad men synpunktsrik skrift sammanfattar Anders Gustavsson, numera tillförordnad professor i etnologi i Uppsala, de senaste decenniernas inventeringar och intervjuer kring väckelserörelsernas religiösa bilder, eller snarare deras bildbruk. Att det är bildbruket som står i centrum för intresset framhåller författaren redan i inledningen:

Vid studiet av religiösa bilder inom väckelserörelser är avsikten att se hur väckelsemänniskorna har upplevt bilderna och vilken roll de har spelat inom fromhetslivet.

Bildbetraktaren står i centrum, inte motiven.

Anders Gustavsson använder sig av exempel från Västkusten och Småland. Han framhåller först skillnaden mellan bildbruket i inomkyrkliga väckelsemiljöer och i frikyrkliga. I en inomkyrklig väckelserörelse som schartauanismen kan måhända bildsynen karaktäriseras som "luthersk": bilderna utgör i sig inget teologiskt problem. De bildkategorier som nämns är bibelspråkstavlor, oljetryck och porträtt av andliga ledare. Bibelspråkstavlorna är närmast en reformationstradition, men är numera mest frekventa i frikyrkliga kretsar. Bibelspråkstavlan är ett uttryck för uppfattningen att det skrivna, tryckta eller målade bibelordet i sig är en bild att betrakta. För det andra förekommer religiösa motiv i form av bl. a. oljetryck, och då även motiv av romerskt-katolskt ursprung, som mariabilder eller Jesu törnekrönta hjärta. Varken i Väst-sverige, i Småland eller längs den norrländska kusten, alla typiska inomkyrkliga väckelse-trakter, förknippades dessa bilder med specifikt romerska trossatser, även om de ursprungligen var tryckta för sådan publik. De betraktades i stället som allmänt uppbyggliga. Den tredje kategorin är porträtt av kyrkliga förgrundsgestalter, t. ex. Martin Luther, och av församlingens präster. Jag önskar att Anders Gustavsson hade diskuterat detta bildbruk lite närmare. Det torde vara allra mest typiskt för Västkusten, även om det i någon mån förekommer/förekom över hela Sverige.

Hur skall dessa prästporträtt, som ibland är utförda som bilder av enskilda personer, ibland samkomponerade till fotomontage, tolkas? Är de ett bildmässigt utslag av schartauanismens syn på prästen som i första hand *lärare*, eftersom intresset för individen då torde bli större än om man ser honom som sakramentsförvaltare? Eller har de sin förklaring i schartauanismens hierarkiska kyrkosyn, en

hierarki som i första hand gäller lokalplanet? Bildernas normala placering i den representativa delen av hemmet, finrummet, tyder på att de har en "officiell" karaktär, att de bekräftar en samhällssyn eller kyrkosyn. En tredje möjlighet är att bilderna har att göra med den pietistiska porträttfixering, som t. ex. Martin Scharfe beskriver med tyska exempel i *Evangelische Andachtsbilder*. Porträtten visar "föregångare i tron". De är exempelbilder. Kanske kan detta tillämpas också på Västkustens prästfotografier. Helgonbilder i traditionell mening är otänkbara i denna miljö. Bilder av den fromme lekmannen vem-som-helst är otillförlitliga, dvs. de bygger på föreställningen att människor kan bedöma själstillstånden hos varandra, vilket schartuanismen torde avvisa. Prästporträtten blir lösningen på detta pietistiska bildbehov: genom sitt ämbete har prästen ett gudomligt uppdrag. Sanktionen ligger på högre ort.

De frikyrkliga hemmen ställer sig av hävd avvisande till katolska motiv som krucifix och mariabilder. Denna inställning har dock, påpekar Gustavsson, i någon mån luckrats upp på senare tid, genom att människor gör utlandsresor och då kommer i kontakt med och även fäster sig vid dessa bilder. Författaren gör en fin analys av inkonsekvenserna i det frikyrkliga bildbruket. Å ena sidan anses det värdefullt med religiösa bilder i hemmen, där uppfattas de som andaktsbefrämjande, trygghetsskapande och, inte minst, som en kristen bekännelse inför besökare, vuxna sådana eller barns kamrater.

I frikyrkolokalerna å andra sidan tycks bilderna ha spelat ut sin roll. Sekelskiftets fondmålningar med fromma motiv, som vädjade till besökaren, förekommer inte längre. Förkunnelsen sker genom ordet och musiken, ofta med det tomma korset som församlingens enda blickfång. Det är värt att fundera vidare över hur detta skall tolkas, bilden har ingen plats i gudstjänstlivet, däremot förkastas den inte i hemmen eller för enskilt bruk. Denna

ambivalens torde väl ytterst ha sin grund i att den reformerta lärotraditionen, som egentligen är strikt bildavvisande, kommer i konflikt med religiös individualism.

Wandschmuck unterer Sozialschichten heter en drygt femtonårig västtysk undersökning som försöker att karaktärisera nutida folkligt bildbruk. Är det möjligt att se skillnader beroende på socialgruppsstillhörighet också i detta material eller är dessa väckelsemiljöer alltför homogena?

Är då bilderna, motiven, i sig ointressanta? Nej, det menar säkert inte Anders Gustavsson. Men för etnologerna är bildbruket den centrala forskningsuppgiften, för konsthistorikerna är det de ikonografiska och bildgenetiska aspekterna.

Hedvig Brander Jonsson

Maj-Britt Wadell: *EVANGELICAE HISTORIAE IMAGINES. Entstehungsgeschichte und Vorlagen. Acta Universitatis Gothoburgensis: Studies in Art and Architecture. Göteborg 1985. 212 s.*

Det händer nuförtiden inte ofta att en svensk konsthistoriker ger sig i kast med ett problemfyllt kontinentalt material av äldre datum. Till de få som nyligen vågat göra denna satsning hör professorn i konstvetenskap vid universitetet i Göteborg, Maj-Britt Wadell. Hon har i en diger volym med ovannämnda titel antagit utmaningen att skildra tillkomsten av den jesuitiska bibelbildserien *Evangelicae historiae imagines*, tryckta som kopparstick 1593, och att ingående diskutera och bestämma de tre serier av förlagor som finns spridda över Europa.

En grundläggande idé i den jesuitiska pedagogiken var att om möjligt samtliga mänskliga sinnen skulle användas i inlärningsprocessen. Med den utgångspunkten kom även

bilder att spela en mycket viktig roll, dels i kyrkorummet, men kanske ännu mer som illustrationer eller som enskilda bildtryck.

Evangelicae historiae imagines är en bildserie om 153 kopparstick ur evangeliernas berättelser, ordnade efter kyrkoåret, med korta förklaringar avsedda att ligga till grund för meditationer. Projektet emanerade med all sannolikhet från den förste ordensgeneralen själv, Ignatius av Loyola. Meditationstexterna skrevs av P. Jeronimo Nadal, som under ett trettioårigt år, fram till sin död 1580, var en av de ledande gestalterna inom *Societas Jesu*. Att det kom att dröja ända till 1593–94 innan *Imagines* och *Meditationes* kunde tryckas berodde dels på att Nadal lät sina texter genomgå upprepade genomläsningar för att deras oklanderlighet skulle vara garanterad, dels på svårigheterna att få fram bra förlagor och hitta villiga gravörer.

En god förlagskontakt hade jesuiterna på ett tämligen tidigt stadium, nämligen Europas vid den tiden främste bok- och bildtryckare, Christopher Plantin i Antwerpen. På grund av att det tidvis rådde krigstillstånd i denna stad och genom att Plantin hade uppenbara svårigheter att hitta gravörer som var villiga att ta på sig denna stora uppgift kom tryckningen inte till stånd förrän efter Plantins död 1589. Det är inte klarlagt vilket tryckeri i Antwerpen jesuiterna till sist använde.

Gravörernas namn har däremot varit kända alltsedan utgivningen: de tre bröderna Wierix (eller Wierx), Hieronymus, Antonie och Johan. Dessa bröders namn är för konsthistoriker närmast synonyma med jesuitisk bildproduktion. Därför blev jag överraskad av Wadells uppgifter om att bröderna, enligt Plantin, var begåvade med opålitliga lättningar, som endast motvilligt engagerats för företaget.

Beträffande förlagorna till *Imagines* har kunskaperna innan Wadells bok kom varit små och fragmentariska. Ett par tecknar-namn, främst Passeris, har förekommit på

trycken, men Passeris namn har efter någon tid, gåtfullt nog, raderats ut på plåtarna.

Vad Maj-Britt Wadell gör i detta impo-nerande arbete är att hon för det första gör en noggrann rekonstruktion av det historiska förloppet kring *Imagines* tillkomst, för det andra fastställer de tre befintliga tecknings-seriernas inbördes förhållande och att hon slutligen med stilkritisk metod bestämmer respektive förlageseries upphovsman. Sålunda attribuerar hon de pennteckningar som finns i Bryssel till Bernadino Passeri. Efter dessa har gravyrerna utförts. Passeri renritade och förbättrade de rödkriteteckningar som nu finns i Windsor Castle, men som tills för drygt hundra år sedan fanns i Florens varifrån de tydligen stulits. . . Dessa har Giovanni Battista Fiammeri till upphovsman. De ursprungliga teckningarna i bläck, vilka Fiammeri omarbetade för bättre reproducerbarhet, tillskriver författaren Livio Agresti, tillkomsttid 1555–62. Dessa teckningar finns nu i Biblioteca Nazionale i Rom och dem hade Nadal framför sig då han i slutet av 1560-talet skrev sina *Meditationes*. Det är alltså att lägga märke till att bilderna inte är illustrationer till en färdig meditationstext, utan att bilderna är utgångspunkt för texten.

Det är en fascinerande historia som Maj-Britt Wadell berättar och det finns så vitt jag kan förstå all anledning att sätta tilltro till hennes rekonstruktioner och attribueringar. Om jag skulle önska något så vore det en mera ingående analys av *Imagines* i förhållande till den bildsyn som formulerades vid det tridentinska konciliet. Författaren berör dessa frågor på ett par ställen och framhåller också den innehållsmässiga och kompositionsmässiga förskjutning som kan iakttas, från Livio Agrestis skisser till gravyrerna. Dessa torde i någon mån kunna tolkas som utslag av den tridentinska bildsynen, även om också stilhistoriska skäl för förändringarna kan anföras.

Uttalandena om bilder vid konciliet innehåller något förenklat fyra huvudpunkter som

kan vara av intresse i detta sammanhang: Bilderna skall överensstämma med bibelordet. De skall ge uttryck för trohet mot romersk-katolska kyrkans dogmatik. Anstötliga inslag, som t. ex. nakenhet, skall undvikas. Bilderna skall kännetecknas av pedagogisk klarhet.

Inte minst den sistnämnda punkten förtjänar ett fortsatt resonemang. Denna intention var genomgående i västeuropeisk kyrklig bildproduktion under 1500-talet, på båda sidor om konfessionsgränsen. Begreppen "berätta" och "beteckna" skulle här kunna vara relevanta. Även där avsikten torde vara ett direkt, konstlöst berättande, kan man i bildmaterialet från 1500-talets sista decennier iaktta en glidning mot det betecknande, något som, enligt min åsikt, det material som Maj-Britt Wadell på ett så förtjänstfullt sätt har behandlat visar.

Hedvig Brander Jonsson

KYRKAN BYGGER OCH FÖRNYAR. Om planerings- och byggnadsfrågor. Från projektgruppen Framtidens Kyrkorum Svenska Kyrkans Centralråd Svenska Kyrkans Församlings- och Pastoratsförbund Red. L. Isaksson och G. Sverker. Verbum, Falköping 1983. 68 s.

"Kyrkan bygger och förnyar" är en slutrapport från projektgruppen "Framtidens kyrkorum", som tillsatts av Svenska kyrkans centralråd 1976 och Svenska kyrkans församlings- och pastoratsförbund. Rapporten/boken är tänkt som en handbok i planerings- och byggnadsfrågor och vänder sig till de människor inom församlingarna, som har ansvar för de befintliga byggnaderna, nybyggnation och restaurering. Man riktar sig till tre målgrupper: byggkommittén som fått församlingens uppdrag att handha ett byggnadsprojekt; byggfolket som ska praktiskt genomföra detta projekt; samt aktiva församlingsmedlem-

mar som ska nyttja kyrkorumen och församlingslokalerna.

Utifrån olika aspekter och synpunkter som kan läggas på församlingarnas byggnadsprojekt, har boken indelats i fyra avsnitt. Den första delen innehåller uppsatser av teologer rörande bl. a. kyrkans symbolspråk, liturgi och gudstjänst, kyrkobyggnandet förr och nu, dvs. vad som är specifikt för ett kyrkorum i jämförelse med s. k. profana rum. Bland författarna märks biskoparna M. Lönnebo och G. Weman.

I den andra delen har uppsatserna skrivits av experter på olika områden. B. Erman, som är jurist, redogör för byggnadskommitténs tillsättande, arbetsuppgift samt hur den ska genomföra det sig tilldelade uppdraget. Han tar också i ett särskilt avsnitt upp viktiga frågor som brandskydd och försäkringar. Arkitekten J. Alton, som själv ritat flera kyrkor och har stor praktisk erfarenhet av dylika projekt, berör i ett antal uppsatser frågor som ekonomi, finansiering, akustik och energi. Domkyrkoorganisten J. H. Åberg tar upp frågan om körens och orgelns plats och funktion och konservator P. Tångeberg tillsyn och vård av inventarier.

Den tredje delen består av tre programunderlag med testlistor för byggnandet av ny kyrka, kyrkorestaurering samt byggnandet av församlingshem. Dessa tre specialiserade uppsatser, skrivna av J. Alton, berör de tre här nämnda aktuella byggprojekten och är avsedda att vara direkt praktiskt användbara.

Den fjärde och sista delen är exempel på ett konkret lokalprogram för kyrka och församlingslokaler utarbetat av Kyrkfrämjandet. Vidare innehåller den adress och telefonlista.

Utifrån den första delens uppsatser, som tar upp de teoretiska och principiella frågeställningarna, kommer man i den andra delen således in på mer praktiska och konkreta råd och anvisningar vid genomförandet av projekt. Men det är viktigt att dessa två delar hålls samman. Byggnaden, vare sig det är kyrka eller församlingshem, är "skalet" som ska

fyllas med innehåll. Det betonas också i förordet att förkunnelse och funktion bör utgöra förutsättningen för hur rummen ska gestaltas. Att detta är något man understryker framgår klart i J. Altons uppsats "Att bygga ny kyrka". Kyrkorummet ska utformas så att det fungerar både vid minimi- och maximibelastning. Vidare ska korpartiet vara flexibelt och funktionellt utformat för att svara mot de liturgiska funktionernas krav. De liturgiska funktionerna är ju koncentrerade till koret. Kyrkorummets brännpunkt är – och det betonas – krucifixet. I detta ska linjerna löpa samman.

Uppsatserna är konkreta och lättlästa. Vis-sa saker upprepas, men det får snarast anses bero på att flera författare bidragit med synpunkter utifrån sina infallsvinklar.

Boken är som framgått dels en slutrapport, dels en handbok. Som handbok vänder den sig som ovan nämnts till tre grupper. Att en byggnadskommitté här får fin handledning och värdefulla råd framgår klart. Vidare får övriga aktiva församlingsmedlemmar en bra orientering för att bättre förstå byggnadernas funktion och budskap. Men hur når man bygghuset? Hur ska man få dem att uppleva skillnaden mellan hörsal/aula och ett kyrkorum? Här saknas något. Det finns många tips i boken. Men hur ska denna senare målgrupp föras in i och förstå kyrkorummets symbol-språk?

Barbro Bohman

Bengt Ingmar Kilström, GUDS HUS. Vad byggnaden och föremålen berättar om Kyrkan igår och idag. Proprius Förlag. Stockholm 1980, 121 sid.

Bengt Ingmar Kilström, BILD och SYMBOL i Guds hus, 2:dra uppl. Proprius Förlag. Stockholm 1983, 80 sid.

Docenten vid Uppsala universitet och t. f. professorn vid Åbo akademi Bengt Ingmar Kilström ger i dessa skrifter en nyttig undervisning om våra kyrkobyggnader, deras inredning och utsmyckning. Som expert på medeltida kyrkoarkitektur och kyrkomåleri delar han här med sig av sin rika kunskap, därtill på ett språk och med ett bildmaterial, som är lättillgängligt också för den teologiskt otränade läsaren.

GUDS HUS ger i elva korta och rikt illustrerade kapitel en god framställning av kyrkobyggnadernas arkitektur under skilda tider, kyrkorummets inredning med altare, predikstol, dopfunt, orgel och kyrkbänkar, helgedomens utsmyckning i skulptur, måleri och liturgiska textilier, nattvardssilver och kyrkklockor. Också kyrkomusiken och kyrkans böcker ägnas ett avsnitt, till sist också kyrkogård och gravskick. Framställningen är kortfattad och åskådlig, alltså lämplig för vanliga kyrkobesökare.

Kyrkobyggandets historia borde dock ha fått en mer detaljerad och nyanserad framställning från 1800-talets början och fram till vår tid. Visst kan man beklaga, att många medeltidskyrkor revs för att ersättas med stora och kala kyrkor i nyklassisk eller nygotisk stil, men det borde med kraft framhållas, att denna byggnadsverksamhet inte skedde för att tillfredsställa tidens smak utan motsvarade ett verkligt behov. Genom folkökningen under 1800-talets förra del och den alltjämt obrutna kyrkogångsseden hade de små medeltidskyrkorna blivit alldeles för trånga. Ingen må förtänka, att man ville bygga nya helgedomar efter tidens smak och då tog till dimensionerna efter samtidens kanske också framtidens behov. Ingen kunde ju ana, att framtiden skulle medföra både en svår folkminskning i många bygder och en tilltagande upplösning av kyrkogångsseden. Det behöver också sägas, att vår tids kyrkoarkitekter, kyrkokonstnärer och kyrkomusiker kunnat skapa både festglädje och andakt i de stora kyr-

korummen. Författaren hade också kunnat visa, hur många församlingar löste trångboddheten i de gamla kyrkorna genom deras tillbyggnad antingen på längden eller på bredden – inte alltid med så lyckat resultat ur arkitektonisk eller liturgisk synpunkt. – Vår egen tids livliga småkyrkobyggande kunde också ha fått en plats i detta sammanhang. Boken BILD och SYMBOL i Guds hus är en komplettering av den föregående skriften. Här får vi läsa om symboliken i framställningen av Tree-nigheten, Jungfru Maria, apostlarna, evangelisterna och de i den svenska kyrkokonsten vanligast förekommande helgonen. Vi får lära om framställningar av döden, domen och det eviga livet, ja också av djävulen. Även gravarnas symbolspråk får komma till tals. Som en särskild förtjänst vill jag framhålla de korta biografier, som presenteras för de olika helgonen. De gör, att dessa bilder med sina attribut, vanligen redskapen vid deras martyrium, inte upplevs som dekorativa detaljer i altarskåp och på kyrkväggar utan som människor av kött och blod, som levat och dött såsom vittnen för sin kristna tro.

Till båda böckernas förtjänster hör också de avslutande litteraturförteckningarna till tjänst för de läsare som vill veta mera i det fascinerande studium, som dessa båda böcker helt visst kan inspirera till.

Alf Corell

Karling, Sten: KALMAR DOMKYRKA OCH NIKODEMUS TESSIN D. Ä. (Växjö Stiftshistoriska Sällskap, meddelande nr 5 1984).

I sin lilla men innehållsrika skrift "Kalmar domkyrka och Nikodemus Tessin d. ä." (Växjö Stiftshistoriska Sällskap, meddelande nr 5 1984) behandlar Sten Karling denna byggnad insatt i ett större sammanhang av Tessins övriga verksamhet både före och efter utlandsresan 1651–53. Karling påtalar det formala

skiftet i arkitektens verk från en närmast "postgotisk" och av nederländska och tyska renässansformer präglad uppfattning till en betydligt modernare, såväl romerskt, palladianskt som franskt orienterad stil. Han ger vidare en överblick över tidigare forskning kring eller kommentarer rörande Kalmar domkyrka och refererar de åsikter som under årens lopp framförts om domkyrkans förebilder. Bland de äldre byggnader vilka åberopats som sannolika inspirationskällor hör några stora kupolkyrkor – främst Sant' Agnese in Navona i Rom, Santa Maria di Carignano i Genova och Sorbonnekyrkan i Paris. Även domkyrkan i Kalmar har bl. a. därför ansetts vara från början planerad som en kupolbyggnad, något som av ekonomiska skäl dock ej kunde förverkligas. Karling finner det likväl troligt att Tessin aldrig tänkt sig någon kupol, utan att den förenkling som genomfördes vid bygandet endast rörde mindre, dekorativa inslag. Av flera skäl verkar denna hans uppfattning mycket rimlig – kanske framför allt genom att de äldre byggnader eller projekt som Tessins kyrka tycks komma principiellt allra närmast alla saknar kupol. Karling tar emellertid i sin skrift icke själv närmare ställning till härledningsproblemen, utan nöjer sig huvudsakligen med att objektivt referera tidigare synsätt. Sin uppfattning i den så ofta berörda kupolfrågan har han i stället nått genom att studera två grundplaner, vilka han vill se som icke utförda alternativ till Tessins kyrkoprojekt. Dessa alternativa planer saknar också kupolmarkering. Det verkar därmed som om Karling på ett ganska övertygande sätt kunnat komplettera den mångåriga diskussionen om Kalmarkyrkans ursprungligen tänkta utseende. – Angående Tessins ovan påtalade stilskifte exemplifierar Karling detta men kommenterar det icke närmare. Det förefaller emellertid rimligt att antaga att begagnandet av gotiska former i mellan- och nordeuropeisk arkitektur under tiden efter 1550 och fram till omkring 1650 varit ett fullt

medvetet vidmakthållande eller återupplivande av vad man betraktade som traditionell, nationell form i motsats till den italienska konst- och formimporten. I Sverige torde aktualiserandet av gotiken i kyrkomiljöerna och omsorgen om gamla kloster och borgar från och med Johan III:s tid således vara ett utslag av intresset för folkungatiden och Sveriges ännu mycket äldre, ärorika forngötiska förflutna sådant det skildrats av Johannes Magnus i hans stora rikshistoria. Dessa götiska tankegångar ägde aktualitet långt in på 1600-talet, och de gotiska inslagen i arkitektur och dekoration under hela denna period bör nog åtminstone delvis ses som ett medvetet försök att bygga och smycka i svensk historisk anda. Under 1600-talet kom till detta götiska synsätt i växande utsträckning ännu en fiktion, nämligen betraktandet av svenskarna som också de antika romarnas sedliga arvtagare. Denna romerska bindning blev mycket stark under Gustav II Adolfs tid för att sedan prägla även resten av århundradet. De romersk-palladianska inslagen i svensk arkitektur och det antikiserande porträttmåleriet efter omkring 1650 är nog också ofta en spegling av dessa idéer. Så får Tessin d. ä:s stilskifte icke endast en formal, stil- eller mode-mässig utan även en ideologisk förankring.

Med utgångspunkt i Kalmar domkyrka har Sten Karling givit en komprimerad överblick över olika sidor av den äldre Tessins verksamhet – såväl stadsplanering som enskilda byggnadsuppgifter. Detta är särskilt värdefullt som någon större monografi över arkitektens arbeten ännu ej föreligger. Av samma skäl är författarens orientering om tidigare studier av Kalmar domkyrka av största intresse, likaså hans försök att taga ställning till problemen rörande kyrkans tidigaste planering. Den korta skriften har därmed blivit mycket informationsrik, vilket givetvis förklarar att författaren ej kunnat diskutera härlednings-, stil- och idéfrågor närmare. Den sakliga, lättlästa texten och det rika bildmate-

rialet borde kunna ge Karlings arbete en betydande spridning även utanför mera fackorienterade kretsar. Med detta verk har författaren ytterligare kompletterat den imponerande rad av publikationer i skilda arkitektur- och andra konstämnen som han utgivit under decennierna av mångsidig forskarverksamhet. Trots sitt knappa format bör det kunna fylla en viktig funktion både som kunskaps- och inspirationskälla för fortsatta studier kring Nikodemus Tessin d. ä. och dennes insatser i svensk byggnadsmiljö.

Torbjörn Fulton

Siegrun Fernlund: GÖTHEBORGS STADZ KONST- OCH MÅLARE-EMBETE.

Böcker om konst. 3. Bokförlaget Signum. Lund 1983. 145 s.

Under hela vårt sekel har det medeltida svenska kyrkomåleriet ägnats vederbörlig beundran, medan följande århundradens bidrag rönt marginellt intresse. På senare tid har dock den efterreformatoriska bildskrudan i våra kyrkor tilldragit sig konsthistorikers uppmärksamhet. 1983 kom tre betydande arbeten om svenskt kyrkomåleri efter 1530: Mereth Lindgrens digra avhandling *Att lära och att pryda*, om efterreformatoriska kyrkmålningar fram till omkring 1630, vidare Ingrid Telhammars *Från syndafall till himmelsfärd*, om interiörmåleri i norrländska fiskekapell på 1700-talet, och för det tredje Siegrun Fernlunds bok om ämbetsmålarna i Göteborg.

Siegrun Fernlunds rikt illustrerade introduktion till det västsvenska kyrkomåleriet på 1700-talet är en sammanfattning av forskningsresultat som tidigare presenterats av Hanna Hegardt och Sven-Axel Hallbäck, till vilka författaren hänvisar i sin inledning.

Pionjärarbetet beträffande västsvenskt kyrkomåleri – i Bohuslän, Halland och Västergötland – gjordes omkring 1920 av Hanna

Hegardt. Hon företog då en inventering inför jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Resultaten publicerades i *Studier i västsvensk kyrklig konst. Västsvenska kyrkotakmålningar från sextonhundratalets slut till omkring 1800*. (Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningarnas redaktionskommitté XVII), Göteborg 1923.

Hanna Hegardt bygger huvudsakligen på egna iakttagelser av dessa ofta väl bevarade målningar och kompletterar med arkivmaterial, bl. a. rörande Göteborgs målarämbete. När det gäller ämbetet diskuterar hon skråmålare kontra fritt utövande konstnär och påpekar att "skillnaden dem emellan var av rättslig, ej av konstnärlig art, om den också kunde till sina praktiska konsekvenser medföra en nivåhöjning för de frie". När det gäller yrkesmålare och konstnär anför hon vidare att det konstnärliga klimatet tedde sig helt olika i västra Sverige jämfört med östra. I Stockholm skapade närheten till hovet och dess roll som uppdragsgivare samt Konstakademien som institution speciella förutsättningar för konstnärligt nyskapande och konkurrens. Dessa betingelser saknades på Västkusten. Flertalet av de idéer som Hanna Hegardt framför i den omfattande inledande kommentaren till inventeringen är fortfarande livskraftiga: arvet från läckömåleriet genom flera belagda konstnärsgenerationer, målarämbetets centrala roll, intresset för de enskilda målarnas arbetsvillkor osv. Något antikverade förefaller kanske ansträngningarna att fördela kyrkomålarna i "grupper", men detta får väl ses som ett första försök att strukturera det väldiga materialet. Ytterligare ett frågetecken sätter läsaren inför Hanna Hegardts behandling av begreppet *humor* i kyrkomåleriet. Hon ser dessa bilder som ett slags uttrycks-konst där minspelen hos de avbildade eller andra detaljer röjer att konstnären varit mera road av sitt uppdrag än allvarlig inför det. Enligt Hegardt skiljer sig invand-

rade och inhemska konstnärer på denna punkt. De utländska målarna tycks ha haft mera distans till uppdragen, de svenska är däremot mera troskyldiga.

Sitt imponerande inventeringsarbete redovisar Hanna Hegardt i två avsnitt "Förteckning över tak- och väggmålningar från nyare tid i Bohusläns och Västergötlands kyrkor". (Halland fick utgå ur förteckningen p. g. a. att författaren ej haft tillgång till arkivalier över de målningar som försvunnit) samt "Förteckning över kyrkomålarna och deras arbeten".

I ett antal böcker och artiklar har sedan Sven-Axel Hallbäck arbetat vidare på Hanna Hegardts uppslag och vidgat vårt vetande om det västsvenska kyrkomåleriet under 1600- och 1700-talen.

Göteborgs Stadz Konst- och Målare-Embete grundades 1702. De flesta av de målare som var verksamma i kyrkorna hade sin yrkesmässiga gemenskap – på gott och ont – i denna sammanslutning. Siegrun Fernlund presenterar i en i bästa mening populär framställning dessa konstnärer och den bildskatt de givit upphov till. I åtskilliga kyrkor i Bohuslän, Halland och Västergötland smyckades trätunnvalvet från koret till läktaren med bildscener i lysande färger.

Denna bildvärld har föga gemensamt med 1400-talets kyrkomåleri, där de putsade tegelvalven pryddes med pedagogiskt och typologiskt hopkomponerade scener. Trätunnvalvet, himlingen, framstår istället som en sammanhängande himlarymd, där heliga gestalter tronar på moln, där helvetet öppnar sitt glödande gap för världens barn, medan de saliga går Guds nåd till mötes. Saliga och stränga änglar visar på syndens förfärliga följder och himmelrikets härlighet. Många gånger inbjuder de avbildade gestalterna till identifikation. Den nästan encyklopediska bredd som finns i det medeltida kyrkomåleriet har här fått vika för en ämnesmässig koncentration. Jordens skapelse och världsalldets slut är de två huvudmotiven.

Barockteaterns estetik har i dessa kyrktak givits en tvådimensionell, folklig tillämpning. Färgerna är av avgörande betydelse för upplevelsen: barockens mustigt röda, bruna och gyllene färgtoner får efterhand vika för rokokons lätta färgskala med grått och rosa mot ljus blågrön rymd, ofta med en nästan transparent effekt.

Siegrun Fernlund ger en på alla sätt gedigen, intressant och välbehövlig presentation av de olika målarmästarnas bakgrund, utbildning, arbetsvillkor och konstnärliga inriktning. De kyrktak som behandlas är valda så att de ger kronologisk och ämnesmässig spridning.

Som kritik mot boken kan anföras att den ikonografiska analysen är tunn. En närmare utredning om förhållandet mellan förkunnelse och bildskrud hade varit intressant att ta del av. Vissa ansatser görs men de stannar vid trevande försök. Å andra sidan är det i denna bok målarna och inte målningarna som är framställningens huvudtema.

Boken förmedlar upptäckarglädje och kommer säkert att inspirera åtskilliga att besöka dessa västkustkyrkor för att möta ett levande 1700-tal och göra egna iakttagelser. Illustrationerna är väl valda och av hög kvalitet. Det är främst på denna punkt boken skiljer sig från föregångarnas. Hanna Hegardts arbete må ha många innehållsliga förtjänster, men bildmaterialet är uselt och kan i sig inte entusiasmera någon.

Läsaren kan också fundera vidare över – men detta hör förvisso inte till bokens ämne – hur församlingarna genom tiderna upplevt dessa målningar, då de haft dem över sina huvuden medan de lyssnat till de schartauanska prästernas ofta mycket abstrakta utläggningar. Om det funnes tillräckligt med material för en receptionsanalys så skulle en sådan ge en viktig dimension åt våra kunskaper om västsvenskt kyrkomåleri.

Hedvig Brander Jonsson

Elisabeth Stengård: RELIGIÖS KONST ELLER SAKRAL. Ett debattinlägg om konstens form och funktion i kyrkan.

Svenska kyrkans kulturinstitut. Orienteringsserien 6. Proprius förlag 1984. 70 s.

Den moderna religiösa konstens dilemma är ett återkommande tema bland de skribenter som vill presentera eller kritisera de konstnärer som mer eller mindre målmedvetet närmar sig den kristna ikonografien. Vårt århundrade beskrivs som sekulariserat, äldre bildformler som förbrukade eller irrelevanta och såväl konstnären som den tilltänkte betraktaren kallas sökare.

Till dessa tongångar ansluter sig Elisabeth Stengård i sitt debattinlägg om konsten i kyrkan: "Försök att skapa en ny och för vår tid angelägen religiös konst, som närmast har sin förankring i orden 'hjälp min otro' har stött på både bristande förståelse och felaktiga förväntningar." (s. 68).

Författaren beklagar "den mycket olyckliga uppdelningen mellan en religiös konst, som görs privat av konstnärerna och oftast inte når in i kyrkorummet, och en sakral konst, som för det mesta består av beställningsarbeten av inte alltid så inspirerat slag". (s. 8)

I äldre tider, speciellt under medeltiden, var den kristna tron gemensam för hela samhället och konsten till övervägande delen sakral. Vår tid är präglad av rationalism och eventuella trosupplevelser är förbehållna privatlivet. Grunden för ett nära samarbete mellan kyrka och konstnär finns inte längre. Den slutsats som läsaren kan dra av detta Elisabeth Stengårds resonemang är att kyrkans roll som konstbeställare är utspelad. Om kyrkan beställer bilder "upphör konstnären att vara en kreativ person och övergår istället till att lösa en given uppgift." (s. 10) Alternativet är att konstnären skapar och kyrkan accepterar. Motfrågan till Elisabeth Stengård blir "Är detta rimligt i en sekulariserad tid?"

Författarens syn på den religiösa/sakrala/

kristna/kyrkliga konsten – begreppen hålls aldrig klart isär – kan bäst sammanfattas i begreppet *romantisk*: "Om ett religiöst motiv inte garanterar att det blir religiös konst kan ett profant motiv istället ha en stark religiös dimension." (s. 11) Detta var något som upptäcktes och började debatteras under 1800-talets första år, bl. a. med anledning av Caspar David Friedrichs måleri. Kunde inte ett inlevelsefullt målat landskap vara mer andaktsbefrämjande än en konventionell biblisk scen? Är inte konstnären inlevelse i sitt verk avgörande för dess trovärdighet, äkthet och kvalitet?

Det är inget fel att ha en romantisk syn på konstnärer, konstverk och religiös konst. Men frågan är vad konsekvenserna av detta synsätt blir för kyrkokonsten, den konst som i hög grad är funktionellt betingad och som är ett resultat av att kyrkan använder också bilden som språk, dvs. den uttrycker sin tro i bild, vid sidan av liturgi, musik, predikan, drama?

Elisabeth Stengård ger i boken även en kortfattad översikt över den internationella debatten och svenska initiativ på den kristna konstens område. Hon nämner t. ex. den stora samlingen av moderna konstnärers religiösa verk, som finns i Appartamento Borgia i Vatikanen med "skänkta verk som ibland urskiljningslöst har accepterats", en helt riktig beskrivning, pekar på riskerna med abstrakt konst i sakrala sammanhang och gisslar hobby-ikonmåleriet.

Dessa glimtar ger en inblick i den aktuella situationen på den kristna konstens område i vår västeuropeiska kultur. Men författarens ambition är att formulera ett debattinlägg. Konsekvensen av hennes resonemang blir att den religiösa konsten har möjligheter i vår tid och i framtiden, medan kyrkokonsten är död. Är detta sant?

Hedvig Brander Jonsson

GENESIS PROFETA. NORDISKA STUDIER I GAMMALTESTAMENTLIG IKONOGRAFI. *Acta Universitatis Stockholmiensis 33*. Stockholm 1980 ISBN 91-22-00375-4. Cirkapris: 115 kronor.

Vartannat år samlas nordiska ikonografer till symposium kring ett speciellt tema. De nordiska länderna turas om att stå som värdland för dessa symposier och som utgivare av de publikationer som de brukar resultera i.

1978 hölls det sjätte ikonografiska symposiet på Gimo herrgård i Uppland. Tema var Gamla testamentet. Den något besynnerliga titeln på symposiepublikationen – *Genesis profeta*, "Profeten Genesis", återgår på en målning i Södra Råda, Värmland. Om denna kuriositet kan man läsa i Bengt Ingmar Kilströms uppsats i Gimopublikationen. Uppsatsen behandlar profeternas roll av gammaltestamentliga apostlar och berör särskilt de s. k. Credosviterna, där i vissa fall profeter prefixurerar apostlarna. Kilström hävdar bl. a. att tonvikten ligger på profetian och att Genesis därför kan förekomma bland "profeterna".

Publikationen inleds med en utförlig genomgång av medeltida bibeltolkning, där den som vill fördjupa sig i det typologiska betraktelsesättet har särskilt mycket att hämta. Carl-Martin Edsman, som står för detta bidrag, ger här en synnerligen rikhaltig bibliografi i ämnet och en värdefull översikt över de synsätt som ligger till grund för bibeltolkningen från kyrkofäderna och fram till medeltidens slut. Här kan också den fåkunnige hämta terminologisk kunskap. Edsman låter Martin Luther få sista ordet, ty även hos denne finner man typologiska tankegångar. Enligt Edsman beror detta på att det typologiska betraktelsesättet är kristologiskt.

Torkel Eriksson behandlar i en uppsats om den gotländska Ekebyfunten de sex skapelse-dagarna, sexdagarsverket, som enligt Erikssons uppfattning avbildas på funtens cuppa. Men tonvikten ligger framför allt på männi-

skans skapelse och syndafallet. Sviten inleds enligt Eriksson med en bild av Herren i sitt majestät av en beskaftenhet som han finner problematisk. Men han inrangerar den med de två följande – läsningen sker motsols – och betecknar alla tre som en skildring av världens skapelse. Därefter följer Adams skapelse av jord, övertygande tolkad av Eriksson, kvinnans skapelse av mannens revben samt syndafallet. Där slutar enligt Eriksson sviten. Men frågan är om inte den bild som Eriksson utan att riktigt övertyga gör till skapelseberättelsens första bild i själva verket är tänkt att avsluta berättelsen. Man saknar ju annars syndafallsdramats lyckliga upplösning genom Kristus. Den tronande gestalten med den välsignande gesten, framställd under den enda arkadbåge som kröns av ett kors och omgiven av änglar till tecken på att miljön är himmelen, kan knappast avse någon annan än Kristus – återlösaren. De svickelfigurer, som Eriksson avfärdar som utfyllnad, kanske trots allt skall ses i sammanhang med den beskrivna sviten. Så förefaller det, även om det inte i detta sammanhang ges utrymme för en närmare analys. Skapelsedagarna är för övrigt tema också för Aina Trotzigs uppsats, som penetrerar skapelsesviten i Ärentuna kyrka.

Paradiset berörs i flera uppsatser. Lennart Karlsson behandlar i sitt bidrag om kyrkans dörr som paradiset port ett antal till synes rent ornamentalt sirade, järnsmidda dörrar i Sydsverige och visar att det kan finnas anledning att se en symbolik i sammanställningen av vissa formelement. Av intresse för resonemanget är givetvis, att benämningen "paradisport" har medeltida belägg – om också inte i Sverige. I Tyskland har beteckningen enligt Karlsson, som här refererar till Eckart Sauer, anknytning till en medeltida botceremoni, där kyrkans symboliska paradiset stängdes för syndarna tills boten var fullgjord. Med hänvisning till flera dörrar, bl. a. den i Mohe-da, gör Karlsson troligt, att paradisdörrens idé kan ha föresvävat även svenska dörrsme-

der, som kan ha velat visa, att vägen till salighet går genom kyrkan.

I uppsatsen "Simson, styrkebältet och den sakrala kraften" återvänder Oscar Reutersvärd till ett för honom kärt ämne, nämligen kolonnfigurer, denna gång dock inte Lund utan S. Gertrud i Nivelles, där Simsonportalen är föremål för hans intresse. Det mest uppseendeväckande i Reutersvärds framställning är att de båda gestalterna på kolonnskafaten, den stödjande och den famnande, inte skulle ha med tympanonfältets utförliga Simsonberättelse att göra utan enligt hans mening skall ses som rent symboliska gestalter, vilka "med kraft" hanterar respektive "med ömhet" omfamnar "olika fundamentala byggnadselement i kyrkans själva konstruktion", därmed uttryckande andlig och sakral kraft.

Abrahams sköte som paradissymbol är temat för Ulla Haastrups bidrag. Haastrup hävdar att motivet försvinner under loppet av 1300-talet och vill i Petrus med nyckeln se dess ersättare.

En uppsats med titeln "Davids kamp mot lejon och björn" av Jan Svanberg utreder problemet med att skilja Davids och Simsons lejonkamper åt. Det avgörande kriteriet för Davids kamp mot lejonet är det lamm som han räddar och som, då David avses, brukar avbildas. Någon gång som t. ex. i ett tympanon i Lunds domkyrka händer det att de båda gestalterna sammanblandas. Där ser man nämligen Simson med de karakteristiska långa flätorna grensla lejonet och bända upp dess käftar, medan den räddade gumsen koögd och fromt bligande tittar fram, fasthållen av lejonets vänstertass.

En annan sida av Davidsgestalten kommer till tals i Dorte Falcon-Möllers uppsats om David med strängospel. Enligt skriften hanterar han antingen psalterium eller cithara. I kyrkmåleriet är hans instrument vanligen den allom bekanta harpan. I uppsatsen utreds Davids musicerande dock på ett mera djuplodande sätt.

Kirsten Dannesboe behandlar Daniels upprepade vistelser i lejongropen, och Ingalill Pegelow låter läsaren närmare bekanta sig med profeten Jesajas gruvliga ändalykt, som enligt apokryferna bestod i att han sågades mitt itu på längden.

Få har förunnats att levande upptas till himmelen. Men alla känner Elie berömda himmelfärd. Mindre bekant är att också Enok fick samma förmån. Denne upprycktes levande till himmelen för att han skulle slippa se döden. Åke Andrén behandlar dessa två gestalter och den roll de spelar i typologiska bildprogram. Nikodemusevangeliets berättelse om de två gamla människors vistelse i Paradiset återges däremot inte i västerländsk kyrkon Konst men väl i den ortodoxa, dock inte förrän på 1600-talet.

Knud Banning analyserar den sida i Biblia pauperum, som behandlar omskärelsen och dess förebilder i GT.

Mereth Lindgren har undersökt en ovanlig framställning av Adams och Evas utdrivande ur paradiset, där döden själv förföljer de olyckliga med – får man förmoda – makaber gitarrmusik. Bilden finns i Hägerstادتaket från 1608 (nu i SHM). Lindgren visar motivets sammanhang med dödsdånsmotivet och har även hittat jämförbara motiv, t. ex. i Glanshammar, Närke, där dödmannen håller upp ett timglas. Lindgren konstaterar avslutningsvis, att motivtypen med döden i paradiset skapas under 1400-talet och sedan fortlever under de närmaste århundradena.

Man vill gärna instämma med Patrik Reuterswärd i hans konstaterande, att målningarna i Lojo, Finland, hör till de märkligare i Norden. Reuterswärd har i detta sammanhang särskilt intresserat sig för framställningen av Edens lustgård, där Evas skapelse och förening med Adam samt Syndafallet framställs. Djurens ofred skildras i bilden liksom sjujungfrun med kam och spegel – en syndasymbol. Reuterswärd tar Thomas av Aquino till stöd för konstaterandet, att djuren

redan från början varit skapade att riva varandra, vilket skulle förklara ofreden som en blott skenbar störning av paradiset.

Ingrid Telhammer presenterar några gammaltestamentliga motiv på arbeten av norrälänningen Petter Blom i Hälsingland, tillkomna i förra hälften av 1700-talet. Telhammer berör här ett material som är föga känt och därför intressant att få ta del av. Bloms reliefer finns framför allt på hans predikstolar.

Bernt C. Lange ger en beskrivning av målningarna i Tydal kyrkas kor från 1696 och går igenom bildprogrammet med dess många Mossescener och bilder ur andra gammaltestamentliga hjältars historia. Men det intressantaste med Tydal är kanske ändå, att eftervärlden här via en inskrift får veta, att det är biskopen, som på allmogens anmodan ombesörjt målningarnas tillkomst. Som programmet är väl genomtänkt, torde Langes förmodan att biskopen själv gjort upp det, vara riktig. Hade någon annan andlig varit inblandad, skulle det säkert ha framgått av inskriften.

I en längre uppsats, som placerats som appendix, analyserar Sören Kaspersen Munkalivpsaltarens figurinitialer, hur de förhåller sig till texten och det väggmåleri, som enligt Kaspersens uppfattning är birgittinskt, dvs. en ansevärd del av det senmedeltida kyrkmåleriet i Norden. Birgitta Sigfusdotter, nunna i Munkalivs kloster, både präntade texten och utförde initialerna. Handen är alltså birgittinskt. Men är de avbildade scenerna ur skapelseberättelsen särskilt birgittinska? Enligt Kaspersen är urvalet av scener och deras placering relevant, och han anser sig ha påvisat ett intimt sammanhang mellan bild och text. Han är också benägen att koppla Birgittas initialbilder till det ovan nämnda väggmåleriet, där liknande skapelsebilder förekommer. Men det finns skäl att ifrågasätta om det aktuella väggmåleriet verkligen är birgittinskt. Kaspersen förutsätter att det är det. Invändningarna till trots är Kaspersens uppsats ett högst läsvärt arbete och ett lärdomsprov.

Andakt och vetenskap ingår förening i Aron Anderssons studie av Mariasymboler hos Birgitta och Matthias Grünewald, detta utan förfång för det vetenskapliga resonemanget. "Bågen i skyn, Salomos tempel och renhetens käril" heter uppsatsen som stilistiskt höjer sig till det närmast poetiska och kan avnjutas även som litterärt alster. Sin förank-

ring i *Genesis profeta* får uppsatsen genom de typologier som behandlas.

Genesis profeta har som synes åtskilligt att ge den ikonografiskt intresserade och bidrar stort till belysningen av Gamla testamentets bilder.

Anna Nilsén

Homiletik

KG Hammar, DET SOM HÖRS – ETT PREDIKOTEORETISKT PERSPEKTIV Verbum 1985

PREDIKA MED GLÄDJE, red. Olle Nivenius
Skeab Förlag, 1982

Homiletik kan betyda två saker: läran om vad predikan *är* och *bör vara*, samt studiet av hur predikan faktiskt *har varit*; alltså antingen en normativ eller en deskriptiv disciplin. De båda böcker som skall recenseras här hör till den första kategorin. *Predika med glädje* är resultatet av en serie samlingar med predikanter i lundatrakten under ledning av biskop em. Olle Nivenius, och även om den uttryckligen av utgivaren anges vara något mera anspråkslöst än en homiletik, så är den dock främst avsedd som en hjälp för predikanter att komma vidare i sitt kall.

Jag återkommer till denna bok. *Det som hörs* är däremot direkt tänkt som en teori om predikans väsen och metod, och vi börjar därför med den.

KG Hammar har försökt sig på något så ambitiöst som att bygga upp ett nytt slags homiletik på den moderna hermeneutikens grundvalar. Det hade varit bättre om han låtit bli. Inte därför att företaget inte vore önskvärt – tvärtom – men det måste utföras betydligt bättre om det inte skall leda till förakt för både hermeneutiken och homiletiken. Hammar börjar med att utifrån en (tveksam och slarvig) exeges av Rom. 10:17 slå fast uppgiften för en "homiletik idag": att beakta inte så mycket "det som sägs" som "det som hörs". Det är i och för sig en viktig synpunkt. Poängen är att olika gudstjänstdeltagare "hör" olika saker i en och samma predikan, emedan vi människor tillägnar oss alla våra erfarenheter genom en tolkningsakt som är betingad av vars och ens speciella förutsättningar. Men är den insikten särskilt originell?

Har inte t. ex. lutherska predikanter länge vetat att somliga människor bara hör lag, andra bara evangelium i en och samma predikan? Vidare, vilka konsekvenser drar Hammar av detta förhållande? Å ena sidan säger han att "predikanten har ansvar för vad människor hör" och att det gäller att "skapa möjligheter för likartade sätt att förstå och tolka" (s. 10). Å andra sidan vänder han sig mot fromt efter-sägande. Hans predikoteori förutsätter "den myndiga människan. . . fri att lyssna och tolka Guds röst utifrån 'det som hörs'" (s. 33).

Boken är full av dylika oklarheter. För att ta ytterligare ett slående exempel, så läser vi på s. 31: "Det som hörs" blir alltså till i mötet mellan texten och kontexten. Det skapas på nytt i varje ny situation. Vi kan kalla det *tema*. . ."; och på s. 32: "Temat bildar underlaget för 'det som hörs'. Temat är inte detsamma som det som hörs." Det är inte det att man inte kan begripa ungefär vad förf. menar. Men i ett arbete av det här slaget har läsaren rätt att kräva en stabil terminologi, klara distinktioner och ett värdat språk.

Vidare är förf. alltför okunnig om modern hermeneutik. Han talar obesvärat om "då-tolkning" och "nu-tolkning", i betydelsen exeges och aktuell tillämpning, alldeles som om en verklig "då-tolkning" vore möjlig. Men Hans-Georg Gadamer visade för snart trettio år sedan i sitt stora arbete *Wahrheit und Methode*, att all tolkning är nu-tolkning. Någon objektiv "ursprunglig innebörd" finns inte, emedan texter alltid når oss via en tolkningsprocess. Samtidigt hävdar Gadamer att textens *sanning* (Wahrheit) är en evig storhet, även om den alltid bryts genom historiens prisma innan den når oss – ett helt annat perspektiv än Hammars relativistiska tal om att "tilldela mening", "ge något en innebörd som det inte tidigare haft" osv. Att på allvar tillämpa Gadamer's hermeneutik på homiletiken –

under beaktande av de skilda tolkningsprocesser som försiggår när predikan skrivs, när den avhålls och när den senare eventuellt läses som litterär produkt i en ny kontext – det vore mycket intressant, men något sådant har förf. inte gjort. Gadamers centrala begrepp *Wirkungsgeschichte* och hans positiva värdering av traditionens roll i tolkningen förbigås helt, till förmån för en ofta upprepad kritik av auktoriteter och "fastlåsta" tolkningar.

Visst finns det ett och annat att ta vara på i den här boken också, framför allt i kapitlet som går in på praktiska tillämpningar. Men den teoretiska delen är ohjälpligt dålig.

Den intressantaste synpunkten i boken är enligt recensenten att en predikant, bl. a. på grund av den moderna pluralismen, måste sträva att göra själva predikohändelsen så entydig som möjligt om kommunikation skall kunna äga rum. Men just här ges tyvärr inga konkreta råd. Det är uppenbart att det måste ligga en modern predikant i fatet att ha ett stort förgyllt allseende Öga på dominerande plats i kyrkorummet när han vill lära sin mening att Gud inte är någon dömande Gud. Men hur "skapa enhetlighet över talhändelsen" utan att komma på kollisionkurs med riksantikvarieämbetet?

Slutligen något litet om bokens märkliga teologi. Den representerar en större trend inom Svenska kyrkan idag som skulle förtjäna att analyseras ordentligt i något sammanhang. Hammar reducerar hela den kristna tron till ett slags hemsnickrad hermeneutik. "Kristen tro handlar om att vara människa, om att få sin vardag tolkad, om en frigörande helhetsupplevelse av 'allt som finns' " (s. 63f). Någon gång kan det heta litet mer profilerat att kristen tro är att tolka livet i ljuset av Jesus Kristus. Men inte mer än så. Säkert syftar inte Hammar till en reduktion utan bara till att framställa den kristna tron i termer som moderna människor kan förstå. Men därmed inträder faktiskt en reduktion: av det andliga livet till själsliv, av uppenbarelser till "trostolk-

ning", av kyrkans uppgift till terapi. Vad man än anser om det, så är det tydligt att det är detta synsätt som ligger bakom Hammars "homiletik" och styr hans framställning, långt mer än en genomtänkt syn på hermeneutikens bidrag till predikandets konst.

Predika med glädje är, som redan antytts, ett helt annat slags bok. Den utgörs av nio uppsatser i olika ämnen som rör predikandets aktuella villkor, skrivna av elva författare. Uppsatserna är mycket olika, inte minst till innehållet: så olika, att man måste ta med en nypa salt förordets påstående om en gemensam grundsyn. Teologiskt sett finner man allt från en existentialistisk trostolkning av Hammars snitt till ganska traditionell lutherdom.

Boken börjar litet tungt, med tre problem-inriktade bidrag följda av en uppsats full av råd och tips. Sedan lyfter den, med Göran Forkmans "Från bibelns Gud till dagens människa". Här kombineras klarsynthet och god framställningskonst. På några få sidor får läsaren en levande bild av predikans uppgift, dess speciella svårigheter och möjligheter. Samtidigt som blicken för uppdragets konturer är klar, förmår Forkman lyfta fram den mångfald av sätt som det kan utföras på. Genomgången av Nya testamentets olika uttryck för ordet "predika" är särskilt nyttig.

Efter Forkmans uppsats följer en till lika gedigen och välskriven, Birger Gerhardssons "Att förvalta Guds hemligheter". Gerhardsson erbjuder en genomtänkt luthersk syn på predikans uppgift och funktion, fri från dogmatism och med intressanta personliga kompletteringar. Ingen kan beskylla Gerhardsson för att vara "fastlåst" (som Hammar uttrycker det) – han visar lika stor medvetenhet om behovet av nutidsanknytning som någon annan av de här recenserade författarna. Men han är inte så snar som andra att kräva en omtolkning av bibelns budskap i moderna tanke-kategorier. Snarare trycker han på vikten av att omforma moderna tankar efter bibelns kate-

gorier. Hans reflexioner kring den "prövande andelöshet" som råder i Sverige just nu är djupt tänkvärda.

Två saker vill jag ifrågasätta hos Gerhards-son. För det första hans parentes i det annars kraftfulla framhållandet av trons anspråk: i ett sammanhang måste tron hållas utanför, nämligen det vetenskapliga. Detta är ett ofta framhållet ideal i svensk teologi, men är det möjligt eller ens önskvärt? Problemet måste dryftas betydligt mer ingående än vad som hittills har skett. För det andra ifrågasätter jag den exklusiva roll som motsatsparet *lag - evangelium* (i betydelsen *krav - gåva*) får spela. Jag instämmer med Gerhardsson att detta begreppspar är ett genialt "program för den praktiska förvaltningen av bibelns budskap". Men på ett mer grundläggande plan existerar en annan dynamik, tydligt omvitnad i både bibeln och i kyrklig utläggningstradition. Den beskrivs kanske bäst som *löfte - fullbordan*, men även andra begreppspar täcker samma verklighet: *gammalt - nytt, lag - nåd, kött - ande*. Detta är själva frälsningshistoriens dynamik och borde därmed vara grundmönstret för kristen predikan. Inom detta grundmönster har det lutherska *lag - evangelium*, reflexionen över Guds krav och Guds gåva, sin rätta plats.

Det finns inte utrymme att här diskutera övriga bidrag i *Predika med glädje*. De flesta är givande, inte minst utgivarens båda egna, och de bjuder tillsammans på en stor bredd av erfarenhet och kunskap. Detta torde alltså vara en bok som alla predikanter kan ha god nytta av.

Stephan Borgehammar

Hans-Ruedi Weber: EN FREDAG VID MID-DAGSTID. Meditationer inför korset. 96 sid. Gummessons Stockholm 1979.

Denna utmärkt vackra och innehållsrika bok består av två delar. Den första utgör en sammanställning av trettio tre meditativa texter och reproduktioner av konstnärliga verk. Dessa skildrar hur man tolkat Jesu död i olika kulturer och traditioner, från det förhärligade korset på en 500-talsmosaik i Ravenna fram till vår tid. Den andra delen följer huvudlinjerna inom den kristna bildkonstens utveckling i anslutning till den första delens texter och bilder. Boken grundar sig på ett större forskningsprojekt kring frågan: vilket inflytande utövar olika slag av kulturell miljö på förståelsen av Jesu korsfästelse, både när det gäller Nya Testamentets tid och i vår tids skiftande kulturmiljöer? Utifrån detta gör författaren till boken, som är pastor inom den schweiziska reformerta kyrkan och sedan 1971 direktor för bibelstudiearbetet i Kyrkornas Världsråd, många kloka iakttagelser, bl. a. beträffande utövaren av kyrkokonst: "Konstnären får inte endast arbeta med korsfästelsen som tema, utan detta motiv måste självt påverka, bearbeta och forma konstnären. Först då, när man inifrån tar del i det som hände på Golgata kan en ny sida av korsfästelsens hemlighet upptäckas och få sin form." (sid. 86). Samt vidare på samma sida: "All kristen konst kan endast visa på den sanna gudsbild som uppenbarades i Jesus Kristus. . . Likväl finns det ett mera existentiellt sätt att göra denna bild synlig. . . Kyrkan själv är kallad att bli Guds konstverk och de kristnas liv är avsett att bli en kontinuerlig tolkning av Kristi liv, död och uppståndelse." Därför låter han också den sista bilden vara ett foto av en korsformad dopgrav från fornkyrkan.

Enligt min mening utgör boken ett inlägg att ta på allvar i den pågående kyrkokonstdebatten i vårt land, men den arbetar som sagt inte bara på ett vetenskapligt plan och äger in-

te bara ett konstnärligt värde. Den är i högsta grad en bok att meditera över, att ta till sig i sin Kristusefterföljelse, oavsett om man sysslar med kyrkokonst som yrke eller av intresse.

Författaren lyckas verkligen framställa kyrkokonsten som ett med sitt förblivande bibliiska budskap.

sr Marianne Nordström

Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv

Verksamhetsberättelse för år 1986

Sällskapet styrelse utgjordes år 1986 av professor Ragnar Holte, Uppsala, ordförande, kyrkoherde em. Karl-Erik Wallin, Osby, vice ordförande, musikdir., teol. och fil. kand. Gudrun Zethelius, Lilla Edet, sekreterare, fil. mag. Vivi Andersson, Lilla Edet, kassaförvaltare, studierektor Albert Sjögren, Ransäter,

samt musikediktörerna Curt Lindström, Borås och Maria Thyresson Hedin, Örebro.

Suppleanter i styrelsen har varit musikdir. Gun Palmqvist, Falköping, professor Folke Bohlin, Lund och pastor Sören Bolander, Partille.

Sällskapet medlemsantal uppgick den 31